

2961

V ПЗ4489

ПЛУТ

1928

ПЛУЖАНИН

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
ЧИТАЙТЕ
ПОШИРЮЙТЕ

ПЛУГ

МІСЯЧНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ
СПІЛКИ СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ПЛУГ

ВИХОДИТЬ ЗА РЕДАКЦІЄЮ:
А. Головка, В. Мисика, С. Пилипенка, А. Панова і Т. Степового

В журналі: оповідання, повісті, романи, поезії, гуморески, нариси, подорожі; статті з літературного й мистецького життя, переклади з інших мов, літературно-мистецька хроніка, рецензії на нові книжки і журнали, пародії, сатира, гумор; листування з читачами

В журналі багато ілюстрацій і фотографій
Виходить книжками в 80 сторінок

ПЕРЕДПЛАТА:

На рік — 4 крб. 50 коп., на 6 міс. — 2 крб. 50 коп., на 3 міс. — 1 крб. 35 коп., на 1 міс. — 45 коп.
Окреме число — 50 коп.

Річні передплатники за пільгову доплату 1 крб. (замість 1 крб. 80 коп.) мають додатки: 12 випусків із серії „Весела книжка“ в-ва „Плужанин“

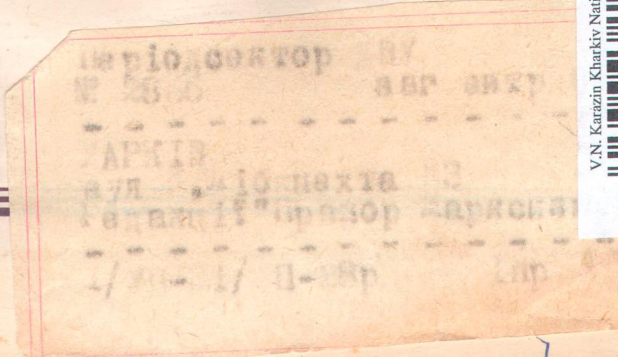
Отже, з додатками „Плуг“ на рік коштує 5 крб. 50 коп.

Крім того, всі річні передплатники мають знижку 20% на всі видання в-ва „ПЛУЖАНИН“, коли надсилають замовлення безпосередньо до видавництва

ПЕРЕДПЛАТУ СЛІД НАДСИЛАТИ:
Харків, вул. Карла Лібкнехта, 31, „ПЛУЖАНИН“

З 1-го ЖОВТНЯ ВИДАЄ

ПЛУГ
КООПЕРАТИВ. ВИДАВНИЧЕ
Т-ВО ПИСЬМЕННИКІВ
ПЛУЖАНИН

ЗМІСТ № 12

	Стор.
А. Головка. Три сини.— Роман (продовження)	3
С. Добровольський. Пригода в чайхані.— Оповідання	9
В. Мисик. Ви, шотландці.— Поезія.	19
Анатоль Гак. Драма на вул. ім. т. Свистуна.— Оповідання	20
Є. Зозуля. З книги „Перед екраном“	23
И. Куриленко. *.*.— Поезія.	25
К. Аніщенко. Депутати.— Оповідання (закінчення).	26
Омелян Заратустра. Літературні пародії	45
Я. Ковальчук. По матеріяли.— Нарис	46
І. Зубковський. Ал. Свідницький на Миргородщині.— Стаття	61
Нотатки на полях. Професорова порада. Чого хочуть футуристи. Теж з тов. Леніна тягне. Книжка про комуну „Авангард“. Герць: Касяненко—Поліщук. Роман нової конструкції	64
Бібліографія. П. Петренко. Марксівська метода в літературознавстві. О. Ко- пиденко. Твердий матеріал. Дешева б-ка красного письменства „Укр. робітника“	67
Хроніка. Вечір пам'яті В. Блакитного. З літжиття Півн. Кавказу. Подорож укр. пись- мників. У „Плузі“. Ювілей Квітки - Основ'яненк. аДесять років укр. літера- тури. „Літературний ярмарок“.	74
Зміст журналу за 1928 рік	78

ВІД РЕДАКЦІЇ І ВИДАВНИЦТВА

Рукописи, що надсилаються до редакції, мають бути передруковані на одному боці паперу на машинці, або чисто й виразно переписані.

Неухвалені редакцією рукописи розміром менше друкованого аркуша (40000 знаків) авторам не повертаються. Більші рукописи повертаються за вимогою автора, коли на їх пересилку прикладено відповідну кількість марок.

№ 28 „Веселої серії“ додаток до цього числа „Плугу“ друкується й буде розісланий негайно по виході з друку.

„Плуг“ № 1 здано до друку. Зміст: **А. Толбко.** Три сини (продовження). **М. Тарновський.** Айда. Інші оповідання. Поезії. **Нотатки на полях.** Стаття профес. **П. Бузука** про 20-річний ювілей Цішки Гартного. Бібліографія. Хроніка.

Журнал № 1 за 1929 рік вийде обов'язково 20 січня.

Р 6561

СПІЛКА СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ПЛУГ

Універсальна бібліотека
Луганської обласної організації
"ПЛУГ" ім. П. П. Шелеста
Луганськ, 2012

П Л У Г

ЛІТЕРАТУРНО - ХУДОЖНІЙ
МІСЯЧНИК

ЗА РЕДАКЦІЄЮ:

А. ГОЛОВКА, В. МИСИКА, А. ПАНОВА,
С. ПИЛИПЕНКА і Т. СТЕПОВОГО

РІК ЧЕТВЕРТИЙ

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

№ 24489

1928

ГРУДЕНЬ

№ 12

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЧЕ Т-ВО ПИСЬМЕННИКІВ
ПЛУЖАНИН

[89179 (05) „1928“]

Читачу! Просимо, прочитавши це
число журналу, повідомити нас про
свої вражіння на адресу: Харків, вул.
К. Лібкнехта, 31, „ПЛУГ“

ТРИ СИНИ

Роман

А. Головко

(продовження)

IV

Після грози в оту ніч випали ще дощі тихі, з сонцем. Спалені трави одволожило, в степу хліба пішли в ріст — наливатися стали і на городах зілля зазеленіло, як рута.

Поволі стали до роботи братися: жінки — до поліття, мужики — до косовиці. Сперш повикосювали свої трави — (в кого було що), з економічних косовиць повагалися трохи — думалось таки набити ціну, але зірвали ліщинівці. — Одного ранку глянули — аж луки з того краю од Ліщинівки всі як є вкриті валками косарів. Немає що робити — вийшли й вітробалчани. На луках таки зчепилися були з ліщинівцями, мало до бійки не дійшло. А потім як угамувалися та розбалакалися — далєбі непогано й ліщинівці зміркували. — „Кого чорта, — казали вони, — не набавляє ж, а нам що заробити, то заробити. А як вийде право, то не де й стоги дінуться, тоді й пошитаємось“. І з усього видко було: з важких рухів, з похмурих поглядів з-під лоба, з крутих матюків, що не пусте на думці в ліщинівців. — „А то вже так, туди-перетуди, тоді вже за все одразу поквитаємось“, — улад їм загинали й вітробальчани і були так само важкі в рухах і круті в матюках. Потім погомоніли ще, закурили на мирову тай розійшлися. — Почали й вітробалчани косити.

Стихло на селі — настали будні. Але й тепер вечорами, як верталися з поля, то повечерявши, — дарма, що й завтра як-світ їти на поле — не лягали спати, а виходили за ворота й допізна сиділи на колодах, на шпоришеві по-під тинню і гуторили жваво.

Було про що. З тої ночі, як із Цигулею разом прибув на слободу Хведь, хоч мало хто й бачив його, чув (хіба з переказів), тяжче задумались мужики.

(Два дні тільки й пробув Хведь у Вітровій Балці. А на третю ніч урядник із сотськими робив трус у Цигулиній оселі, та саме тієї ночі у коваля ночував Хведь. Цигуля прибіг потім городами до коваля в клуню занепокоєний, побудив їх і вже цілу ніч не спали — були на

гарна? „А батько поважно, але усміх в усах:— „На божій землі“. Потім поважно, без усміху вже, взяв пасмо зі столу:— „Оце жито на своїй ниві, плохе навіки! а це пшениця — на якономичеській; тут з десятини й по сто пуд візьмемо“.— Стеблиною обвів обкрутив жменю колосся, і те, що зі своєї ниви, і те, що з якономичеської, тай поклав за сволок. А за вечерею був балакучий, з дітьми жартував. Потім, тільки встав із за столу, набив люльку, тай за двір мерщій.— І не пізнати батька. Тай мати такі лагідні стали — (колись отакою були мабуть раз на рік, як говіли). Перемивала дожки дочка після вечері, а вони й собі за віхтик, щоб швидше. Чи було коли отак! І була вже в снігах — з за одвірка виткнулися та тільки: — „Гляди ж мені, дочко!“ А дочка лише спідницею метельнула через перелаз. І оце проходять юрбою з піснею по-біля дворів, може й згадає котра материну засторогу, то й ідуть — ступають тихо й бережно, немов пропливає зграя лебедина по вулиці широкій до ставу на греблю.— Може й мати глянуть із двору.

Але мати вийде з хати пізніш: повкладає дівчору, упорається в хаті, а вже тоді. За порогом стане й пристос.— Ніч зоряна така голуба та прозора. По всій слободі там-там співає челядь, за двором чути — гомонять мужики. І не знати що будні. А так, неначе оце святвечір перед якимсь великим, радісним весняним святом. І од того в серці в старої й тихо й радісно. Ступить од порога, сяде на призьбі, візьметься під щоку рукою та так і затихне. І сидючи на призьбі отак на самоті — чого тільки не передумає стара.— Зіжнуть хліб, і своє й панське, що впаде, звезуть хліб — на току вже як і в людей буде: стіжок жита і пшениці, і ячменю — (поросся ж дістали вже). Обмолотяться, а восени можна й весілля гуляти, буде з чим. А там з весни — хоч і друге: піде ж дочка — помочи треба. Та тепер як невістки, та хоч і найкраща: слух'яна та покірлива, а таки чужа дитина. Ще хоч добре, що дочка не далеко. Що - свята — сидить мати на призьбі тай виглядає, а вона прийде: дитина мала на руках, онучатко перше, і зять статечний — в руках у хустці зав'язана паляниця - гостинець, як і в справжніх господарів... — Аж співає серце у матери старої. Змінить руку, ще лівою візьметься під щоку тай сидить суха, спрацьована, в тихих думках, довго, аж до дрімоти...

Що - вечора й Катря до-пізна, бувало, сидить на призьбі. І хоч не було ще зараз у неї ні женити кого, ні віддавати, — малі діти, та в материній мислі росли-виростали і сини й дочка, було що про них думати. Замариться Катря і зацвітають їй білим цвітом яблуні за хатою, де гей скільки років самий сушняк рудів. Хата нова, простора. Ще тоді ген явори Юхим попиляв, лежали-лежали, шашіль точити вже став, а таки долежали. А в новій просторій хаті й життя нове — у достатках. От якби ще до цього, та щоб діти всі були вкупі, а то ж розбрелися сини: Артем на заводі і Юрко в місті. Коли не коли провідають матір. А проте — спершу таки була пожурилася мати тай утішилася: живуть не погано обидва, і матір таки не забувають — хоч здерідка, а приїздять у гості.

Та таки й не сама ж, є кому й до смерти догодувати — Остап — хлібороб справжній. Як увечорі! вернеться з поля та в'їде у ворота волами у плузі, — матері радість така: з самого дитинства про це тільки й марила. Поважний і хмурий Остап, але хмурий — це в нього така вдача. Зате Орина, цілий день, як та ластівка, тай на гулі увечорі піде, — по сміхові на вулиці мати вгадає, і в пісні — по голосу...

Тихо та ясно у материній душі. І така тиха, зоряна і ясна ніч. А в ній у голубім сьйві вервечками бродять дівчата молоді з піснями лунками. Аж заслухається Катря і сидить, як заворожена, а в душі бродять юрбами — отак, як дівчата з піснями, радісні та співливі материні думи.

Але іноді буває — (що-вечора буває так), — як розвіється в уяві марево — підведе жінка голову, а просто перед очима червоно сходить місяць з за вежі, як і з давніх давен сходив, за двором гомонять мужики і Юхимів голос чути, а на греблі пісня затужить — (і нащо бо вони що-вечора співають оціє!) — зание тоскно серце у Катрі.

Сидить непорушна, як статуя, на призьбі, затихла і слушає, й чує:

Запрягайте коні в шори, коні воронії.

Тай поїдем здоганяти літа молодії...

— тужать хором на греблі голоси. А в Катриній душі, як луна в яру од пісні тієї: — „Тай поїду доганяти літа молодії“. Вона згортає на грудях руки і ще сидить нерухома, а потім тихо одхиляється головою до стіни і в муці склеплює очі.

Раніш Катрі не було так. Було колись, але давно-давно — тужила вона за молодими літами. А потім уже ні: у злиднях, у важкій щоденній праці та в клопоті, думках за дітей — не було коли. Думалось, що так уже й буде: пливстимуть тихо літа у сиву, тиху старість. І оце нагло знов... — Отої ночі вперш, як похвалився Макар Іванович, що вернувся Сава та щоб ждала до себе у гості, Катря аж жахнулась була. Не тому, що Сава повернувся, а за себе, — не пізнала себе: так дуже забилося серце і все тіло так молодо дзвеніло. Молилася богу тоді збентежена і в великій тривозі. — Це ж іще тільки почула про нього, а як очима гляне у вічі, що тоді з нею станеться! Цілу ніч ту не спала. А на ранок звелася з проваленими очима, бліда й сувора. Але знала вже: хоч і зустрінуться, все'дно — нічого не станеться з нею. Бо любить Юхима дуже і вірно. Дивно самій було — от стільки років з Юхимом прожила, не знала, а в одну ніч так глибоко відчула це. — Одмінилася Катря з тої ночі. І з чоловіком була то тиха, задумана й покірлива, як і раніш, то дивна й ніколи не знана Юхимом — як дівка палка і шалена. З дітьми теж. Як замариться, та й забуде себе в тихій материній радості, а то враз — це найбільш вечорами, як сидить самотня на призьбі, а з греблі пісня, — одхилиться головою тоді до стіни і в муці склепить очі. І тоді в думках у неї нікого, крім неї самої, а в серці лише скарга та жаль великий, невідомо на кого, за себе, за своє минуле безрадісне життя, та туга за молодими літами: (У злиднях, у тяжкій праці не чулися, як

і пролетіли. А тепер уже, хоч і заходить нове життя,— чи ж їх повернути?).

Аж тисне руки до грудей жінка. А з греблі, де вся її молодість розвіяна, де й дівочий вінок зняла з голови та пустила на воду. —

Не вернемось, не вернемось — немає для чого!

Не вмiла нас шанувати, як здоровля свого...

Катря тоді одхиляється від стіни, одкриває очі, кладе руки чорні, натружені собі на коліна, як докір невідомо кому. І довго сама дивиться на них німа та сувора. Потім тихо зведеться з призби.

У хату не йде. Іноді буває, що й на поріг уже ступить, але за завертку не береться,— пристоє. Високо місяць стоїть у небі. На греблі вже не пісня, а грає гармошка, бубонить бубон, і в танкові з вигуками, з реготом, шаленіє молодь. Катрі здригнуть коліна — (ой, і танцюриста ж була замолоду), у грудях стає тісно: як брунька набубнявіє серце, розпукнутися б йому чи вигуком, чи сміхом і — в танок, але жінка стоїть з заціпленими вустами і від того все тіло тримтить, мов у гарячці.

Не счується вже як і подвір'я перейде і стане на воротах. На вулиці під тинном блискають цигарки й чути гомін. Стоїть Катря, слухає й не чує нічого. Тільки й чує, як дзвенить усе тіло з ніг до голови. І раптом, невольна вже над собою:

— Юхиме!

З юрби голос Юхимів:

— Га? — і ще хтось із мужиків сказав щось, не розчула. І засміявся де-хто. Катрі кров залле лице: знає мужиків і сміх їхній. Але їй не образливо, а лише соромно і так якось хвильно та радісно, аж усміх розціпить уста. Кризь усміх і гукне на їхній сміх:

— Ти ба, розпарубкувалися як!

Юхимів голос:

— Ось зараз, Катре! — І Катрі любо, що сказав він „Катре“, а не „стара“, як завжди. Вона ще стоїть і жде на воротах щаслива і наче помолоділа. Потім одходить од воріт і тихо й бережно ступаючи, як сліпа наче, через подвір'я проходить на город і в клуню. В оту ніч буря розкрила покрівлю — в дірки місяць лле голубе сяйво і од того в клуні видко і все в голубому. Під стіною лежать складені бруси на нову хату, обіч — віз старий, ще батьківський, а на ньому на соломі кинутий сіряк — постіль Юхимова.

Катря злазить на віз, розстеляє сіряк і сідає на ньому. Місяць їй просто в лице, — схиляє голову жінка: соромно їй, і радісно, й хвильно. Неначе сидить оце на постелі першої ночі, жде чоловіка, а з голови ще й вінка весільного не зняла. Це так, аж доки зачує кроки Юхимові до клуні. Тоді кинеться враз, лице їй заливає кров — аж пашить лице. Вона затуляє його долонями а такі лягає лицем у долонях хвильна, але заціплена на постелі ніць.

(Далі буде)

ПРИГОДА В ЧАЙХАНІ

С. Добровольський

— Чай єсть?

— Чай бар¹⁾.

Постать у салдаській шинелі й зеленому, з помнятими крисами картузі, причинила скрипучі двері чайхани²⁾ й зупинилася коло полу, вибираючи поглядом місце, де б зручніше сісти.

У чайхані, низькій і закуреній, як кузня, під самою стелею на стіні блимав каганець, кидаючи тремтливе, кволе світло на чорні стіни. В самому кутку на полу, біля мангалу³⁾ з гарячим вугіллям, сиділи, підобгавши під себе ноги, два узбеки — господар і гість. Господар, уже старий чоловік, бородатий, з підстриженими над верхньою губою вусами, зігнувся над самим мангалом і, ледве поколисуючи станом, у задумі слухав свого гостя. Той, ще молодий, із жвавим поглядом чорних очей юнак, сидів просто й дивився на темне з трьома шибками вікно. Незграбна, трохи худорлява, юнакова постать трималася згорда, як то властиво порядному бухарцеві, що досить знає собі ціну. Було помітно, що він не з цих країв. Про це говорили й ціла півдюжина халатів на юнакових плечах, один одного краших і дорожчих, і плісова, шовком вишивана, тубетейка й білосніжна, як піна, саля⁴⁾ і лаковані гостроносі чоботи зі стрібляними підковами на високих підборах.

Як зачинилися двері за новим гостем, юнак раптом перервав розмову, що вів її з господарем і зупинив пронизливий погляд на прибулому. А господар тим часом, не чекаючи на дальше запрошення, неохоче випростав засиджені босі ноги, і спустив їх додолу, поціляючи ними в зашкорбані шкіряні постолі. Потім спрохвала підійшов до великого самовару, що стояв біля порогу, наточив у невеличкий квітчастий чайник окропу й подав прибулому:

— Мана!..⁵⁾

Чоловік у шинелі вже сидів на полу, добувши з за пазухи нанвай⁶⁾ і потирав руки — очевидно промерз на дворі. Узяв гарячий чайник обіруч і так хвилину держав поки не припекло.

— Аф... — скрикнув він — гарячий!..

Зглянув на господаря. Той покрутив головою. На дворі стояла ніч, темна, мрячна й настирливо закрадалася в поодиноке вікно чайхани. Жменями пороскав об скло дрібний дощ і вітер стиха стогнав у степу. Подих вітру доніс здалека гуркіт поїзду, що кілька хвилин тому попростав на захід, і поволі затихав, лишивши на самоті закинуту в степах невеличку станцію. Більше до ранку поїздів не буде — і станція затихла. Тільки одна залізнична стрілка ген-ген — манячіла крізь вікно зелено-рожевою зіркою й тим нагадувала, що станційні мешканці пильнують і не сплять.

1) Бар — в. 2) Чайхана — бухарська чайна. 3) Мангал — таз із вугіллям, що біля його узбеки гріють руки. 4) Саля — чалма. 5) Мана — ось, маєш. 6) Нанвай — корж із прісного тіста.

Господар зробив, що від нього вимагалось, знову попрямував до молодого гостя, й усівся біля мангалу, зідхнувши:

— О, худо...

Прибулий налив чаю в невеличку піялу й з апетитом швидко засьорбав, гріючи в парі застуженого на вітрі носа.

— Кайда баржан, ака? ¹⁾ — звернувся до прибулого юнак — А?

Але той тільки глянув скося в куток, де сиділи узбеки й нічого не відповів.

— Білмайди ²⁾ — відповів господар і махнув рукою. Гість ще щось хотів спитати, та мабуть зрозумів, що розбалакатися з прибулим, погано знаючи російську мову, буде досить важко й на тому заспокоївся. В очах його ніби промайнув вогник самовдоволення: не розуміє — тим, мовляв, краще. Він усівся вигідніше, взяв до рук налиту господарем піялу й повів далі перервану розмову. Говорив юнак швидко, запально, часто несподівано зупинявся, стишував голос, потім піднімав його знову і тоді різко жестикулював і гнівно блискав чорними очима. Старий слухав співбесідникову мову, схилившись над мангалом, тихенько поколисуєчи станом то взад, то вперед, вряди-годи зідхав, і з грудей його вилітало приглушене чи то співчуття, чи то обурення:

— О, худо...

— Да... — продовжував юнак. — Жаль Мамеда... А що за відважний басмач ³⁾ був... у-у-у-!.. — і він захоплено звів угору руки й потряс над головою. Потім оглянувся на людину в шинелі, й запевнившись, що вона не виявляє до його мови ані скільки уваги, говорив:

— Він один вирізав сім'ю кизил-аскара ⁴⁾ Назарбека з Каракуля, а самого Назарбека, як собаку, викинув на Заравшанський берег, щоб шакали розтягнули його богопротивні кістки по безкрайому степу... Він власноручно простромив у Богоутбіні одного бігара ⁵⁾, що на ганьбу всьому мусульманству дозволив своїй жінці ходити без чачвана ⁶⁾. О, він добре стеріг букву великого шаріату ⁷⁾ й чесно оберігав віру від поганих бузувірів більшовиків.

Молодий узбек затих. Хоробливо кліпав угорі каганець, кидаючи розпливчаті, золотаві плями на чорні стіни. Застогнав тужливий подих вітру і десь іздалека долетіло тривожне скигління голодного шакала.

Старий зідхнув.

— О, худо!.. О, худо!..

В чайхані стало тихо, лише людина в шинелі сьорбала чай, доти-ваючи останню піялу.

— Хазяїне, ану ще мені!.. — почувся голос. Господар так само, як і першого разу, спрохвала випростав ноги й пішов прислужитися гостеві. Як повернувся він на своє місце, юнак говорив далі:

¹⁾ Куди йдеш, дядьку? (брате). ²⁾ Не розуміє... ³⁾ Білі повстанці в Бухарі і в Узбекистані. ⁴⁾ Червоний салдат — червоноармієць. ⁵⁾ Бігара — бідняк, злидар. ⁶⁾ Чачван — чадра. Сітка з кінського волосу, що нею затуляють узбечки своє обличчя. ⁷⁾ Шаріят — мусульманське писане право на основах корану.

— І його вбив проклятий назір!..¹⁾ О,— прохрипів у злobie розмовник,— не я буду, якщо я не віддячу тобі, назіре!.. Смерти друга не подарує тобі вірний слуга високого каліфа!..²⁾

— О, худо!..— пробубонів господар.

Його співбесідник добув із кешені блискучий, оправлений сріблом носкаду³⁾, насипав на долоню зеленого насвай⁴⁾ й метко кинув його під язик, широко розкривши рота. Хвилину мовчав, блукаючи поглядом по закурених стінах чайхани, а далі звів брови і якусь мить дивився на людину у шинелі, мов щось пригадував.

— А Курбаш⁵⁾ Тарбус?..— звернувся потім, торкаючи за брудний матовий⁶⁾ чапан⁷⁾ господаря чайхани.— Ака бачив його? Ні? Дарма. Він теж орудував укупі з Маменом на Заравшані. О, хороший був урус адам⁸⁾; Тарбус полював спеціально на більшовиків урусів. Мову ж їхню дуже знав, от і шляхи йому скрізь відкриті, та хоч би й зачинені були, то Тарбус умів находити стежки. І скільки він перерізував урусів!.. Алах йому напевне дасть місце серед найправовірніших синів у своєму раю. Хороший і виверткий був басмач, але й він потрапив до рук харбі-назира⁹⁾. Сак... загинув нещасний...

1) Назір — комісар. 2) Каліф — цар. В даному разі розуміється емір Бухарський, якого вигнано з Бухари — 1920 року, під час революції. 3) Посудина для тютюну, формою нагадує рослину тикву. 4) Насвай — жувальний тютюн у туркестанських тубільців. 5) Курбаш — ватажок, отаман. 6) Мата — кустарна бавовняна мануфактура, дешева. 7) Чапан — халат на ваті. 8) Адам — людина, Урус — руський. 9) Харбі - назир — вовний назир (комісар).

ВИСТАВКА В БУД. ІМ. БЛАКИТНОГО

Ліворуч — бюст роб. скульпт. Новосельського. Праворуч — портрет роб. худ. Довженка

Юнак говорив далі, мов пригадуючи:

— Пам'ятаю одного разу був у Мамеда й бачив його тоді, як він виряжався з загоном на одне діло. Було вже надвечір, і я добре не роздивився на його (а стояли в горах). Але знаєш?.. Але знаєш, ака?

Тут бесідник зтишив голос і торкнув за коліно старого. Очі заблищали вогнем і не знати, що більше світилося в них, чи ляк, чи несподівана радість. Він прихилився до сусіди й косо повів очима в бік людини в шинелі, мовив:

— Оця людина мені дуже нагадує Тарбуса... Ну, той самий сердитий погляд і звислі брови, і низькі груди, і голос чіткий і бренькливий, як струна. От немов він.

Той, кого порівнювано з курбашем Тарбусом, докінчував другий чайник чаю, був цілком зайнятий своєю справою і здавалося, що ніяке порівняння, хоч би з самим алахом, його ніскільки не обходить.

Молодий узбек ще якийсь час простежив за людиною в шинелі й схилив голову в задумі:

— Ні, я помилився, звичайно... Від харбі-назира живі не повертаються, ні...

Господар наставив над мангалом руки, потер пучками і запитав юнака:

— Бай¹⁾ не боїться харбі-назира?

— Боятися?!!

— Кажуть, то єсть шайтан-адам: під землею басмачів знаходить, не то що в чагарниках Заравшану, чи в пісках Нур-Ата...

Юнак байдуже махнув рукою, а погляд його запалився гнівом:

— Щоб я та боявся?! Оту погану руську чушку?! Не буду я курбаш Джума, приятель самого Енвер-паші, син найшляхетнішого на цілу Бухару Курбана-Ходжі, коли я власноручно врешті не зітну голову оцьому поганцеві!..

І не встиг Джумин співбесідник, вражений його заміром, прожебанити свого звичного „О, худо!“, як людина в шинелі схопилася з полу і, зробивши де-кілька кроків у напрямкові до узбеків, зупинилася в нерішучості:

— Ти курбаш Джума? — пролунав чистою узбецькою мовою голос, повний здивування й почуття приємної несподіванки.

Молодий курбаш інстинктивно посунув руки до кешені й підвівся навколішки, вражений не менше того.

— Я... курбаш Джума... — проговорив він приглушеним голосом, що зривався й захлинався, як у людини, що робить останнє зусілля крикнути про допомогу, тонучи в воді.

— Курбан-Ходжа-огли?²⁾

— Ходжа...-огли...

¹⁾ Бай — пан, багатий. ²⁾ В узбеків постійного прізвища нема. Замість цього служить ім'я по-батькові. Прим. Курбан-огли. Огли значить „син“, — син Курбана. Людина може мати де-кілька імен.

Тут лице людини в шинелі раптом вирросло якось угору, а потім розтягнулось вшир, і обидві руки виповзли майже по лікті з шинелі й потягнулися до Джуми:

— Я курбаш Гарбус,— по вашому, а по нашому — Гарбуз... Руку, друже, руку!..

Якусь мить Джума дивився на Гарбуза, мов ошалілий, а далі повагом підвів праву руку й вона защеміла в дужому тискові приятелевих лап.

Господар чайхани миттю схопився на ноги, стукнувшись тім'ям об сволюка.

— Так... так... — прожебанів Джума, відчуваючи нестерпучий біль від тиску Гарбузових рук. — Та як же?... Та що ж це?... Правду мені говорив Мамед, що ти знаєш нашу мову... Але... відкіля ж ти живий?... Адже в нашому штаті достотно відомо, що тебе вбив назир, тоді, як захопив укупі з Мамедом!..

— Мене вбив назир?... Ха - ха - ха!.. — забренів переливом дзвінкого сміху Гарбузів голос. Ну, от — убив... а я взяв тай воскрес... Ха - ха - ха!..

Молодий курбаш дивився на несподіваного друга, знічений його безтурботно-радісним і трохи глузливым сміхом.

Гарбуз сів біля Джуми й заговорив уже спокійно і серйозно:

— От що, друже... Розказати тобі, як це трапилось?

Співбесідник нетерпляче чекав.

— Якщо тобі відомо, — почав Гарбуз, — трапилось це ген на тім тижні проти п'ятниці, над-вечір. Наш загін тоді пробирався чагарниками на лівому березі Заравшана, щоб, як спочине сонце, напасти на Кермінський ревком і знищити його до тла. А в п'ятницю добре погуляти в колишній резиденції його величності аміра¹⁾.

Тільки-но ми порівнялися з кішлаком Ак-куль, як з за його дувалів вихватився харбі-Назир із своєю червоною бандою і в одну мить ми опинилися з трьох боків оточені кизил-аскерами, а з четвертого нам заступив дорогу Заравшан. Що робити? Хто був ближче до річки, кинувся в воду, але вже було пізно. Вороги їх шльопали в потилиці на вибір. На нас налітав сам Назир із ад'ютантом. І як їхні шаблі заблищали на останьому промінні сонця, що заходило, я вмить вирішив, що краще прожити зайву годину найпоганішим життям, ніж умерти зараз смертю хороброго. Я кинув підбадьорюючий погляд на Мамеда й підняв угору руки. „Товаришу назире, — закричав я, — не рубайте нас: ми можемо вам бути корисними... Ми видамо вам плани басмачівського штабу...“ І не знаю, що більше на його вплинуло, чи російська мова, чи моя обіцянка, тільки нас любенько обеззброїли й без ніякої кривди доставили в фортецю.

В Джуми налилися кров'ю очі й він нетерпляче запитав:

— Ну й, звичайно, вас мордували?... вимагали свідчень?..

¹⁾ Резиденцією колишнього бухарського еміра (амір по-узбецькому) було невеличке місто Керміне, на березі р. Заравшана, за 7 верстов від залізниці.

Гарбуз заперечливо покрутив головою.

— Уяви собі, що ні... Мамеда зараз же „в розход“ пустили, а мене залишили... Я прикинувся полоненим басмачами червоноармійцем. Мені, звичайно, мало йняли віри, проте лишили до суду. Але я минулої ночі вислизнув із під варти й тільки завдяки тому, що знаю узбецьку мову, зміг вибратися з фортеці. На ранок я мав рушити знайомими шляхами до вас у Східню Бухару... І раптом... така зустріч!.. Ха-ха-ха...

Він задоволено поляскав по плечу Джуму.

— Жаль, жаль Мамеда,— зідхнув молодий Курбаш.

— О, ще й як жаль!..— луною повторив йому Гарбуз.

Чайханщик, поволі заспокоївшись від несподіванки, що побачив на власні очі того, про кого йому розказувано, як про небіжчика, з зацікавленням, і трохи навіть із прихованим острахом, прислухався до бездоганної мови Гарбуза й нарешті не втримався:

— Ака узбек біляди!.. Якші... якші... Коп якші...¹⁾

І посміхнувся дитячою усмішкою, закивавши в такт головою.

Джума геть повернувся до Гарбуза й оглядав його ще раз, і вже так пильно, ніби хотів поглядом упертих чорних очей проникнути під невибагливий салдатський одяг, щоб дізнатися напевне: чи не криється буває там якась несподіванка.

Гарбуз підбив на потилицю картуза і, вгадуючи думку товариша, розтулив широко поли шинелі, залившись звичайним бадьорим сміхом:

— Ха-ха-ха... Та ти, либонь, мене боїшся?!

І зареготав ще дужче.

Молодий курбаш ізнімає і з повагою проговорив:

— Шайтан тобі батько... Налякав ти мене— признався нарешті він у своєму боягузстві.— Хто б думав, що салдат у шинелі, урус салдат, знає по нашому. А прикинувся незнайком...

— От у тому й уся справа,— трохи задавачливо мовив Гарбуз,— що я знаю вашу мову. Вона мене не раз виручала, та і ще не раз виручить. А що не заговорив зразу?..— Так хіба вже я такий дурень? Адже більшовицькі агенти вони не гербають і салю надівати, як їм того треба...

— Твоя правда...— серйозно мовив Джума і подав приятелю руку:

— Дружба до могили за вільну Бухару!..

Їхні руки сплелися в потужному тискові.

— До остаточної нашої перемоги— наша дружба...— широко, з притиском мовив Гарбуз.

Обличчя обох приятелів сяяли непереможною радістю спільної мети. Надто ж радів Джума, якого ніколи не ждана зустріч із Гарбузом упевнила в думці, що він не дурно прибув на Заравшан, і що тепер, вже напевне, він виконає все, що поклав на його головний командувач силами басмачів— Енвер-паша. В пориві радості він зірвався з полу_й урочисто, навіть трохи суворо, наказав господареві чайхани: |

¹⁾ Дядько по-узбецькому розуміє... Добре... добре... дуже добре...

— Ака!.. Цієї ночі вхід до твоєї чайхани, хоч би й найспритнішому з басмачів,—заказано... Курбаш Джума Курбан-огли із своїм приятелем Тарбусом,—показав він на Гарбуза—гулятимуть у тебе до ранку. Чув? А за сіляв¹⁾ не турбуйся.

Ака низько вклонився на знак повної покори, приклавши обидві руки до серця.

— Ну, а тепер випити за нашу дружбу,—звернувся Джума до приятеля.—Так, чи ні?

— О, звичайно, випити!..—підхопив той і швидко повернувся до виходу.—Я зараз...

— Стривай!..—сіпнув його за рукав курбаш,—куди ти?!

Гарбуз зупинився, посміхнувшись:

— Що значить „куди?“ Шмальну на станцію по „живу воду!..“ Не чай же ми будемо пити?!

— Кинь ти цю дурницю!..—заспокоював його Джума.—Ти зовсім не годишся в курбаші... Щоб ото я пив оту зелену отруту із джиди²⁾?

Тут він розгорнув поли своїх численних халатів і витягнув із кешені пляшку жовтогарячої рідини. На оплічку пляшки яскраво вилискували три золоті зірочки.

— От що повинні пити путні басмачі!..—згорда потряс у повітрі пляшкою Джума.

— Ні, ні, ні!.. цього надто мало...—запротестував Гарбуз.—Я сьогодні хочу напиться до чортиків... до зеленого змія... Це на чисту губу, на останок... Я зараз!..

Він майже силоміць виприснув із Джуминих рук і подався на станцію, забувши навіть нап'яти на голову картуза, якого перед тим ізняв з голови.

II

Лишившись удвох із чайханщиком, Курбаш Джума закрокував у глибокій задумі по чайхані.

— Ну, як ти думаєш, ака,—промовив він, зупинившись перед господарем,—виженемо ми з нашої країни більшовиків?

— Га?

Ака виплиснув із піяли недопитий Гарбузом чай і зупинив винуватий погляд на юнакові.

— Большевой,—мовив він,—бічарі кишмиш дає, бічара большевой любить.

— Е-ет, дурниця... Бічара не може жити без бога, а більшовики в бога не вірять...—роздратовано відповів юнак.

Старий сумно похитав головою:

— Бічарі без бога не можна... О, худо...

¹⁾ Сіляв — нагорода, хабар. ²⁾ Джиди — лох. Овочеве дерево з невеличкими, але со-
лодкими, крижкими, як висушити, ягодами.

Гарбуз повернувся.

Джума наливав повні піяли жовтогарячого іскряного трунку й, подаючи приятеліві, голосно виголосив:

— Яшасун азад Бухара!..¹⁾

— Слава!.. — вигукнув захоплено Гарбуз.

Коли перші ковтки п'яного трунку залоскотали кров, Джума обняв свого приятеля й мовив:

— Скажи, відкіля в тебе взялося наше прізвище й де ти навчився нашої мови?

Навислі брови Гарбуза підтягнулися вгору, сірі очі блиснули й лице осяяла промениста, самовдоволена посмішка.

— Ти, звичайно, чув, — почав він, спорожнивши піялку коньяку, — про край, що Україною називається... Це там, далеко, за морями — Каспійським і Чорним...

— А-а-а... Україна!.. — з якоюсь дитячою радістю промовив Джума.

— Це Кіуф?.. Харкуф?.. Знаю... знаю...

— Так от Україна — моя батьківщина... Україна такий самий сонячний край, як і Бухара. Її блакитне небо таке ж привабливе й чаруюче в своїй неосяжно-радісній красі. Її села так само тонуть у садках, як ваші кішлаки, і так само спокій натруженого люду стережуть стрункі тополі. Тільки степи там не піщані й не дикі, а зорані залізними плугами й буяють морем золотої пшениці. Давно-давно колись по тих степах гуляв великий завойовник Тамерлан...

— О, Тамерлан!.. — зачаровано вигукнув Джума.

— Кажуть, що великий Тамерлан водив на мою батьківщину ваших пращурів. Наша мова має чимало спільного з вашою, очевидно — це слід перебування ваших прапрадідів на Україні. Слово гарбуз — ваше, тарбус, тільки в нас воно означає друге поняття...²⁾

— Вип'ємо за твою далеку батьківщину, Україну... — завзято вигукнув молодий Курбаш.

Вони вихилили піяли.

Обнімаючи Гарбуза, Джума сказав:

— Я люблю твою сонячну Україну і тебе люблю, як першого друга.

Гарбуз продовжував:

— Мого батька, бідного хлібороба, три десятки літ тому забрали на службу до царського війська й послали в Бухару. Сподобався йому ваш теплий сонячний край, і він по службі вже не повернувся на Україну. Бувши чотирьохлітнім хлопчиною, я приїхав із матір'ю в Бухару до батька й тут ми оселилися назавжди. (Вдруге мені довелося побувати на Україні лише підчас великої війни). Батько працював на будівлях,

¹⁾ Хай живе вільна Бухара. ²⁾ Тарбус — по узбецькому значить кавун. Узбецьке слово кавун — значить диня, кабак — гарбуз, кабак.

Як бачимо слова ті самі, що і в нас, лише де-котрі з них означають інші поняття.

заробляючи хоч і не багато, але ми жили краще, ніж на Україні. Я зріс серед маленьких узбечинят, граючи в поросі вулиці укупі з ними. Ваш народ і ваша мова мені стали рідні як свої. І я не знаю, кого я більш люблю, чи стару добру свою бабусю, про яку що-дня розповідала моя покійниця мати, чи дідуся Тілібожана, що раз-у-раз приходив до батька в гості й приносив мені кавалок міндальної халви... Як сповнилося мені 15 літ, мій батько помер, простудившись на будівлі палаца великого руського пана. Із того часу я пішов між люди. Спільна робота пліч-о-пліч із такими ж трудівниками, мене поєднала на вік із твоїм народом. Я полюбив його, що свого рідного брата, я полюбив його мову й присягнувся віддавати йому все життя...

— Друже мій — сказав Джума, — я вірю тобі... Ти такий хороший і зовсім не схожий на гяура. — Вип'ємо за дружбу й за наше праве діло!..

— За праве діло!..

Вони випили наповнені піяли й тут молодий узбек з жалем зауважив, що пляшку з трьома зірочками майже цілком спорожнено. Гарбуз налив у піяли самогону й підсунув одну з них приятелеві.

Осіння ніч десь далеко сонно стогнала шакалячим виттям. Станція спала. Господаря вже давно переміг сон і він, загорнувшись в довгі поли бавовняного чапана, безтурботно похрапував у кутку на полу.

І Джума і Гарбуз досить сп'янали. Вислухавши Гарбуза, молодий курбаш довго розповідав про мету свого приїзду на Заравшан, про широкі плани басмачівського штабу. Тепер тільки Гарбузові достатньо стало відомо, як широко розкинув сітку своїх агентів і загонів цей штаб. І він тепер цілком зрозумів, що не знаючи цього нічого, як можна було успішно повести роботу? А тимчасом у кожному вілаєті був свій басмачівський штаб, у кожному, навіть найменшому, кішлакові був агент Енвера-паші. І, що найдивовижніше, Джума назвав імена басмачівських агентів серед місцевого населення, яких Гарбуз чомусь вважав за представників більшовицької партії. О, тепер він знатиме куди піткнутися, — де шукати допомоги й від кого не ждати порятунку!..

— Я, — говорив далі Джума, — маю від штабу завдання організувати розбиті Мамедові загони і об'єднати їх під однією рукою достойного курбаша.

Тут Джума по-приятельському поляпав Гарбуза по плечу й піднесено промовив:

— І я певен, що розбиті наші сили можна об'єднати й зробити їх грізними для більшовиків лише під керівництвом курбаша Гарбуса!..

Гарбуз на знак згоди похитав головою.

Джума продовжував, стишуючи голос:

— А ще мені наказано за всяку ціну організувати вбивство Заравшанського харбі-назира. Ця сатана повинна викупити своєю кров'ю смерть найвидатнішого з наших курбашів — Мамеда.

Гарбуз запитав без хитань:

— А чому ти думаєш, що оцю гадину не можу послати на той світ я?

— Друже, я ніколи цього не думав. Навпаки, я певен, що ти не проминеш такої зручної нагоди прислужитися нашому народові.

— Ти не помилився,— мовив Гарбуз.— Але я вимагаю від тебе одного — хорошої зброї, бо в такому беззбройному стані я не то що на назиря, навіть на горобця не можу йти.

І він широко розгорнув поли своєї шинелі.

Курбаш Джума розв'язав поясну шовкову хустку, одвернув полу одного, другого, третього халату й шугнув рукою в довгу кешеню.

— Маєш...— промовив він, подаючи товаришеві коротеньку, страшну своїм чорним блиском смертодайну машинку. — Дарую тобі на знак нашої дружби...

— О, тепер я знов вояка!..— радо заблищав очима Гарбуз.— Тепер я сміливо піду хоч на двадцятьох назирів. Ех, коли б мені і в цю руку, — загрозово стиснув він кулак, — то я викликав би на герць самого шайтана!..— Джумина рука знову сховалася в полах халатів і він не без пики подав Гарбузові таку саму чорну маленьку страшну машинку.

— Тепер не страшно?!

— О, ні!..— заспокійливо мовив Гарбуз. — Тільки як же ти... Адже в твоїх численних кешенях тепер, мабуть, не знайдеться жодної „машинки“.

— Більш нема...— признався Джума.

— Ну, та то байдуже! Я, звичайно, обійдуся й одним,— сказав Гарбуз.— Але, розумієш, воно дуже б цікаво вийшло... Вдертися до назиревої хати. Ні... не вдертися, а наперед постукати в двері, спокійно переступити порога... А потім... Направити на нього обидва ці „шпалери“ й!..

— Руки вгору!.. За пролиту кров трудящого народу — смерть тобі, собако!..

Ці слова були виголошені таким металево-грізним голосом, що кволий вогник каганця мало не затух, і слідом за тим вся чайхана здригнула від страшного вибуху.

— О, худо!.. о, худо!..— сонно-перелякано зажебанів господар чайхани, якого розбудив раптовий постріл.

— А він би... спи... тав те...е... бе...

— А... ти... хто та-а... кий? — голосом, що запинався, майже прошепотів Джума, не розуміючи природи Гарбузового вигуку й знічений нежданним пострілом.

— Я — Заравшанський харбі-назир Борецький... — так само грізно й суворо відповів Гарбуз.

Джума раптом зблід, як його саля, і перелякано звів угору руки, пальці яких дріжали, мов на лютому морозі.

— Ти... тти... — сичав його голос, силкуючись щось виговорити.

Але нараз одчинилися двері чайхани й троє червоноармійців — узбеків, спотикаючися, враз опинилися серед хати, направивши взяті „на ізготовку“ рушниці, — не то на Борецького, не то на Джуму. Вони скося переглянулися, мов хотіли спитати: що ж далі?

— Братове!.. — крикнув до них, очутившись, Джума. — Спасіть!.. Цей бандит... цей басмач... — показав він на Борецького, — хоче мене вбити!.. Візьміть його!..

Борецький зайшовся байдужим сміхом, а далі мовив до одного з салдатів, передаючи йому револьвера:

— Асланбек, на тобі оце машинку й веди його на станцію.

— Слухаю... — відповів той. Потім Асланбек наблизився до курбаша, що не переставав кричати, направив на його дуло бравнінга й спокійно мовив:

— Тохта...¹⁾ Ваші слова не дана!..

Джума від спокійно - холодного тону кизил-аскера замовк на півслові.

— Станція-га²⁾ шагом марш!.. — виголосив Асланбек басмачеві напів-руську команду.

Той покірливо-безнадійно скорився.

... Як увесь гурт вийшов із чайхани, її господар, вражений несподіваним поворотом подій, з полегшенням зідхнув:

— О, худо!.. О, худо!..

ВИ, ШОТЛАНДЦІ

Роберт Бернс³⁾

Ви, що з Воллесом в бій ходили,
ви, що з Брюсом набували сили,
привітайте хоч тьму могили,
а хоч перемоги грім!

Ось, у день оцей і в цю годину,
глянь, внизу боям немає впину,
Едвард в нашу іде країну,
Едвард! і рабство з ним!

Хто з вас кине товариство наше!
Хто, як боягуз, в могилу ляже?
Хто по рабському слово скаже —
обернися й тікай!

Хто за край наш сильною рукою
меч свій вільний витягне до бою?
Вільний гине в бою, — зо мною,
Каледонче, вставай!

Не дарма ми стільки літ терпіли,
діти пута не дарма носили!
Відамо ми всі свої сили,
щоб розбити ярмо!

Биймо кодло зрадників злочинне!
В кожному ворогові кат наш гине!
Хай же воля вітрами лине!
Встанем або вмеремо!

З англійськ. В. Мисик

¹⁾ Зажди. ²⁾ На станцію.

³⁾ Роберт Бернс (1759 — 1796) англійський селянський поет. На думку його земляків — найбільший селянський поет світу.

ДРАМА НА ВУЛИЦІ ІМЕНІ ТОВ. СВИСТУНА

Анатоль Гак

Якщо ви, читачу, ще й досі не знаєте, яке страшне лихо спіткало Якова Цукера, то я вам охоче про це розповім. Більш того, я подам на вашу увагу деякі психологічні моменти, як з переживань самого Цукера, так із переживань його небіжчиці кози. А живе Яків Цукер, кравцює, в місті Баглаях, на Жаб'ячій вулиці, третя хата від рогу. Його хатка стоїть саме проти величезної калюжі, де позаторік ледве був не втопився секретар місцевого комгоспу товариш Свистун. Після нещасного випадку з секретарем, пожильці Жаб'ячої вулиці жартома переіменували свою вулицю на вулицю імени товариша Свистуна. Тепер, хто пише туди листа, заадресовує його в такий спосіб :

„Місто Баглаї, Жаб'яча (імени товариша Свистуна) вулиця“.

Звідки ж мені відомо про Якова Цукера і про його козу? Бачте, коли я цього літа перебував у Баглаях, тамошні собаки продерли мені мої новісінькі штани, і Цукерові довелося їх зашивати. Тоді ж таки ми з ним так подружили, що він записав собі на всякий випадок мою харківську адресу. А цими днями я одержав від Цукера сумного листа, де він розповідає про нещасливий випадок з його козою. Про цей випадок Яків Цукер просить надрукувати в одному з наших художніх журналів. До листа він додав портрет своєї кози, щоб і його разом з листом умістити в журналі. Останнього, на жаль, я не можу виконати: наші поетки, побачивши на сторінках журналу, замість їхніх портретів, портрет Цукерової кози, можуть на мене розгніватись.

Драма на вулиці імени товариша Свистуна сталася саме того дня, коли в Москві розпочиналась всесоюзна нарада в справі будування шляхів. Цукерова коза, напасшись уволю, поверталась вулицею до себе додому. Настрій їй був тоді як-найкращий. Голову свою коза несла гордовито, кудий хвостик їй окликовим знаком стирчав догори, а тонкими ніжками вона перебирала не згірш першої-ліпшої прима-балерини. Єдине, що турбувало Цукерову козу, так це те, що їй страшенно хотілося пити. І ось, коза зійшла з дощаного пішоходу і попрямувала до тієї самої калюжі, де позаторік ледве був не втопився товариш Свистун.

Тепер залишімо, читачу, козу на вулиці, нехай вона собі лізе в калюжу, і загляньмо до Якова Цукера в хату. Що там діялось в той час? Нічого особливого. Жінка Цукерова пішла на базар, діти були в школі, а сам Цукер сидів біля кравецької машини і шив міліціонерові Квочці холошасте галіфе. Але думками своїми Яків Цукер був далеко від галіфе. Вистукуючи на машинці, він думав про такі установи, як місцевий комгосп, про „Автодор“ та ще про всесоюзну нараду в справі будування шляхів, за яку він дізнався з газет. І раптом в одчинене вікно з вулиці почувся як-найтрагічніший голос Цукерової кози. Коза так жалісливо кричала, що Цукер подумав, чи не ріже її хтось тупим ножем на вулиці. Він схопив зі столу гарячу праску і, розмахуючи

нею в повітрі, подався на вулицю. Тут автор, боячись бути неточним, дає слово самому Цукерові:

„На вулиці я побачив, — пише Цукер, — таку трагічну картину, яка ще й досі не дає мені спокійно спати. Моя коза потопала посеред калюжі так само, як позаторік потопав у цій самій калюжі секретар нашого комгоспу товариш Свистун. Тільки товариш Свистун тоді зовсім не кричав, бо був дуже п'яний, а моя коза була твереза і галасувала на всю вулицю. Я так злякався, що випустив з рук гарячу праску на землю, а сам, щоб бува не впасти, сперся спиною на ворота. Де ж пак: одним - одна в мене коза — дітей вона моїх молоком годує — та й та тепер потопає. Стою, дивлюсь на козу, а серце мені в грудях тільки трах - тах - тах! Трах - тах - тах!.. Далі, трохи очунявшись, гукнув на гвалт, а сам мерщій кинувся до калюжі. Став на край калюжі, простягнув до кози руки, перебираю пальцями, цмокаю до неї губами, кличу її до себе. „Напружся, — гукаю я до кози, — напружся, моя мила кізонько! Витягни свої ніженьки з глибокого багна. Присягаюсь тобі, моя золота козуньо, нашим комгоспом, „Автодором“, всесоюзною нарадою в справі бування шляхів, що ти більше до цієї калюжі не потрапиш. А коза моя, у відповідь мені, пручається, кричить не своїм голосом і чимраз дужче грузне в невилазному багні. Вже я не бачу ні її опуклих боків, ні її рівної спини, ні її кудого хвостика. А на допомогу мені ніхто не біжить, ніби вимерла вся вулиця. І я наважився... але прошу вас“...

Далі Яків Цукер, як людина надзвичайно делікатна, просить мене не розповідати про одну дрібницю. Мовляв, йому буде ніяково перед читачами. Але, на мою думку, Цукерове побоювання виникло із закорузлих забобів і на нього не слід звертати жодної уваги. Ну що негарного в тому, що Яків Цукер, не бачучи іншої поради, скинув серед білого дня на вулиці з себе штани і кинувся в калюжу, щоб рятувати свою козу. Навпаки, цей лицарський вчинок Цукера заслуговує на увагу найкращих майстрів сучасного образотворчого мистецтва. Треба було б в той час зафіксувати всі три об'єкти (Цукера, козу й калюжу) на великому полотні і, помноживши картину в літографський спосіб, презентувати її по одному примірникові всім комгоспам України. Але киньмо, читачу, комгоспи і вернімось до особи Якова Цукера, що, бідолаха, без штанів поспішає врятувати свою козу. Знов таки даємо йому самому слово:

„Коли багно було мені за кісточки, я не вилаявся, як той паршивий хуліган, а тільки сказав: „Хай легенько гикнеться нашому комгоспові“! Коли багно було мені вже за коліна, я вдруге сказав: „Хай двічі гикнеться нашому комгоспові“! Коли ж я погруз у багно по саме черево, я ще й утретє сказав: „Хай тричі гикнеться нашому комгоспові“! Язиком то я говорити говорив, а очі свої не

спускав з кози. Вона вже зовсім поринула в багні, лише її прекрасна голівка, мов водяна лілея, біліла на плиснявій поверхні калюжі. Я поспішав козі на допомогу і гукав до неї: „Напружся, моя кізонько! От-от я тебе врятую. Я тебе на власних руках внесу з калюжі, в окропі тебе викупаю, новим гребінцем розчешу твою пухнасту шерсть, цілуватиму тобі твою гостру мордочку... Кріпися, моя козунько...“ А ноги мені чим-раз дужче грузли в багні. І раптом за три кроки від кози я шугнув у таку ковбаню, що ніяк не міг з неї вилізти. Стоїмо одне проти одного — коза проти мене, а я проти кози — пручаємось, а сльози обом нам з очей тільки — кап, кап, кап! Ах, яка драма... Яка тяжка драма... На вулиці міста потопає коза!.. Я ще й досі, як тільки згадаю про ті хвилини, одразу ж починаю плакати... Ось і зараз пишу й плачу... Ах...“

І справді, після останнього „ах“ у Цукеровому листі стоять аж сто тридцять чотири крапки, а вся четверта сторінка уквітчана водянистими плямами. З усього видно, що почуття Цукера до його кози було хоч і іншого гатунку, але ніяк не менше, ніж почуття Шекспірового Ромео до його Джульєти. Та доки Яків Цукер трохи заспоїться, продовжуватимемо розповідь без нього.

Лише за п'ять хвилин Цукер спромігся звільнити ноги з ковбані й рушити далі. Коли він був уже за крок від кози і навіть простягнув праву руку, щоб ухопити її за роги, коза, ніби прощаючись, востаннє „мекнула“, крутнула головою і з рогами поринула в глибокому багні. Більше вже вона на поверхню калюжі не виринала. Яків Цукер з такого фатального кінця скрикнув, захитався і, як він це стверджує в своєму листі, згубив притомність. Опам'ятався він лише в себе під ворітьми, куди його з калюжі витягла пожежна команда. Побачивши поруч себе нерухомий труп своєї кози, Яків Цукер гірко заплакав і почав приказувати:

— Ти втопилася, моя кізонько, на вулиці міста — втопилася в ХХ столітті, коли в нас існують комгоспи, коли нам не бракує „Автодору“... Кізонько моя, кізонько...

На цьому, читачу, можна й закінчити. Бо розповідати ще й про те, як Яків Цукер лупив свою козу і скільки він пролив над нею сліз, не варто: це було б архи-натуралізмом. Одне можу до всього сказаного додати: коли хтось із наших талановитих драматургів або кіно-сценаристів надумає скористатися з драми на вулиці імени товариша Свистуна для свого монументального твору — по матеріяли нехай він звернеться на таку адресу:

„Місто Баглаї, Жаб'яча (імени товариша Свистуна) вулиця, будинок ч. 22, кравець чоловічого одягу Я. Б. Цукер“.

Портрета Цукерової кози я оддав до столичної фотографії „Червоний Світопис“, де його мають разів у сто збільшити. Збільшений портрет в швидкому часі буде виставлено у вітрині „Червоного Світопису“ (площа Тевелева, поруч „Червоного готелю“), де, на мою думку, всього є досить, не вистачає лише портрета Цукерової кози.

З КНИГИ „ПЕРЕД ЕКРАНОМ“

Є. Зозуля¹⁾

I. УПРАВДОМОМ

Управитель домом водив важного члена якоїсь комісії. Той оглядав. Так нащось було треба. Давніше управитель отак водив хазяїна. Тепер — оцього. Він так само вигинався, підтанцьовував спереду, крутивсь, по-яснював, рачкував. Член комісії сунув на нього, мов локомотив. Колишній хазяїн теж отак сунув. Усі хазяї так сунуть.

І ось зійшли на дах.

Управитель спереду, все так само — рачкуючи, і раптом — зірвався полетів з даху — к чортовій матері.

Це треба пояснити. Я бачив це в вікно. Доки летів униз управитель, я думав цілком логічно, переконано: летить ік чортовій матері — в безодню історії, в нікуди, бо треба ж коли-небудь облишити людині принижуватися перед людиною.

Так я думав. І не відчув ані хвилювання, ані жалоців.

II. ПОГАНИЙ ПОКІЙНИК

Ми сиділи в кав'ярні, пили каву й розмовляли про покійника.

Це був дуже поганий покійник, а раніше — погана людина. Все в житті робив не так, як годиться. Уперто видовблював якусь свою власну путь. А коли не щастило — завжди стояв на своєму й злостився. Дивак!

Звичайно, він помер кепською смертю: морозної жорстокої ночі замерз під парканом сидючи.

Тут, власне, й починається оповідання про нього.

Його ніяк не могли поховати як слід: усе сидить і ні за що не хоче лягати. Могильники навіть упріли з досади й зусиль: покладуть на спину — ноги підводяться; перекинуть на ноги — тулуб підводиться. Сидить! Що ти з ним поробиш?

І після смерті він сердив і стомлював людей, як стомлював і сердив їх за свого життя.

Так, здається, й поховали його — навсидячки...

— І це все вірно? — запитав я того, хто оповідав про поганого покійника, що все сидів.

Той посміхнувся і відповів:

— Так, вірно.

І ми обидва з ним сміялися з упертого невдахи, що не хтів ані жити, ані вмірати, як усі. Сміялися з нього, але десь глибоко в душі почували до нього все ж таки якусь повагу.

¹⁾ Видавництво „Плужанин“ готує до друку книжку перекладів з Є. Зозулі

ІІІ. ЯК ПРИХОДИТЬ СТАРІСТЬ

Ви знаєте, як приходять старість?

Того дня ви відчуваєте себе особливо гарно. Знайомі, якщо вас обтяжує повнота, кажуть вам, що ви схудли,— о, ви, дуже, дуже схудли й виглядаєте на багато років молодше. Якщо ви худі, ті самі знайомі вам кажуть :

— Ну, знаєте, молодця, молодця,— де це ви так поглядшали?

Звичайно, це весняний день. Ах, як хочеться жити!..

Люстро вас цілком задовольняє. Вигляд — хоч куди! Недурно Софія Михайловна глянула вчора так... особливо... та й взагалі...

Ви йдете на вулицю — на сонце, на вітер, на ніким ще не змальовану як слід радість весняну...

Так, жити треба! Треба! Треба! Ми ще повоюємо! Ми ще...

І раптом...

Ось так, одразу життя накидає на голову, як той кат, сірий лантух нудьги: маленький бідолашний хлопчик — щоб він чотири рази луснув! — із замурзаною діловито-заклопотаною мордочкою поспішає кудись — чорт його знає, куди йому треба поспішати! — на ході, порівнявшись із вами, заклопотано запитує:

— Дідусю, котра година?

ІV. ЮНА ЛЮДИНА

Вулицею йшов хлопчик і ніс на голові порожній плетений кошик. Мене вразила сила снаги, що буяла в його юному, міцному тілі і на десятки різних способів виривалася назверх.

Я пішов за ним, щоб подивитись, на що перетворюється ця буйна, вирлива енергія юної людини.

Спочатку він ішов пішоходами, намагаючись простувати самісіньким краєм, вузькою, завширшки не більш долоні, крайкою. Він дуже вигинався, викривлювався при цьому, балансує вільною рукою (друга рука підтримувала кошик).

Але небагом це йому обридло. Він одійшов від тротуарової крайки, та почав крокувати не просто, але переставляючи ноги осьмакою, тобто переступаючи правою ногою через ліву і навпаки.

Потім його захопила нова справа. На пішоході валявся жмут зібганого, заялозенного паперу. Він почав підкидати його ногою. Папер промандрував із ним квартала з півтора.

Після він зачав свистіти, далі — співати. Далі — вигукувати якісь безглузді слова й копилитися кумедними способами. Далі — тарабанити в кожну вивіску, що трапляла врівень його вільній руці.

Коли не було вивісок, він просто гладив стіни будинків, смикаючи по них пучками.

По ринвах він неодмінно гатив кулаком. Якщо траплялися по дорозі погано приклеєні афіші — здирав...

Я дивувався з його невтомности. Він не припиняв на одну мить праці. А була спека. Був один із гарячіших літніх днів.

Він працював, але задоволення не було на його зашарілому, замурзаному личку. Він, здавалося, навіть нудьгував.

І я терпеливо йшов за ним і чекав: коли ж він, урешті, заспокоїться і чи з'явиться тоді на його обличчі хоч яке задоволення.

Я йшов за ним довго. Уважно стежив. Терпеливо чекав.

Нарешті діждав.

Проходячи повз банк, він зацікавився двома левами, що охороняли головний ухід.

Леви були прекрасні. Від них пашило міццю, шляхетною гордістю, витонченою маєстатністю.

Хлопчик спинився. Пильно огледів їх. Обличчя йому було серйозне, навіть трішки суворе.

Потім із таким-ож серйозним виглядом, він раптом зняв з голови кошик, розмахнувся, підстрибнув і вдарив спочатку одного лева по ошереній пащі, потім знов розмахнувся, підстрибнув і вдарив другого...

І — заспокоївся.

Відтак юна людина пішла далі, не відрізняючись від сотен і тисяч дорослих людей.

Переклав С. Пилипенко

* * *

М. Курilenko

Горбд неполотий заріс цупким будяччям,—
А хто ж пополе, мамо, коли хвора ти...
Півонії, як кров, у вітті вітер плаче,
За бузину ховається старенький тин...

У батьківськiм саду стежки знайомі й прості,—
Та сам ходжу, никаю сам по них...
Чекають на свою господарку і гостю
Розквітлі, снігові, розкішні ясини...

... Сидіти під вікном немазаної хати,
Ловити стогін твій в пекучому жалю...
По простих цих стежках ходити вчила мати
І „котика“ співала й „люлі-лю“.

Не заспіває вже любов'ю серце тепле —
За бузиною дзеньк і чийсь таємний крок...
То десь косар вже косу гостру клепле...
.. Під мовчазним вікном півоній свіжа кров...

ДЕПУТАТИ

К. Аніщенко

(Закінчення)

V

Тихменюв запросив депутатів запасного батальйону до себе на чай, селякам-візникам обіцяв добру вечерю, а шкапам — по гарцю вівса... Пропозиція була настільки спокуслива, що ніхто не одмовився, а за шкап низько кланялись селюки.

На стіл, вкритий чистою скатеркою, подавала либонь та дівка, що вранці перейшла дорогу з порожніми відрами. Маючи над головами невибагливий висячий каганець, депутати вільно позіхнули і відчули, що разом з апетитом повертається до них здібність зробити підсумок пержитого дня...

Корчагин почав:

— Як це воно робиться: одне думаєш, друге відчуваєш, а третє робиш...

Тихменюв одповів:

— А треба відчувати, думати і робити те, що надумано та відчуте...

— Це може робити якийсь професор, а нам, що плутаємось у трьох соснах, завше доводиться шкутильгати на обидві... От взяти, к приміру сьогоднішній день...

Заславський зупинив Корчагина:

— Голубчику, не псуй мені апетиту. Не згадуй. Дай повечеряти...

— По моему, — вмішався Кудря, — не можна так — не треба, ми і без цього обійдемося...

— А саме?..

— А прямо заводь знайомство з німцями і все тобі... або мир, або випускай йому кишки...

Тихменюв обніс гостей чаркою. Гарячий борщ запарував над столом. Із особливої поваги до поручника, йому дали олив'яну ложку, але він одмовився, сказавши, що це привілея, а революція одмінила чини, ордена, звання, привілеї...

— А ви, товаришу Хома, чого це зажурились?

Справді, Борейков, замислений, сидів кінець столу і с'як-так механічно ворочав ложкою у мисці. При світлі каганця, що давав чорні тіні на обличчя, не маючи сили як слід освітити їх, вид Хоми був похмуро-енергійний, але разом з тим щось тихорадісне жевріло в очах і клало на риси м'які зморшки...

Лікар посміхнувся:

— Може ще чарку?

— Давайте, товаришу, пане лікарю, добродій Тихменюв, ваше високоблагородіє...

— Ого, скільки титулів та чинів, ха-ха-ха... Не забувайте, що одмінено... Хіба ви не читали наказ черга перша?

— Читав...

— Всі салдати читали! — гаркнув Кудря.

— Читав і я й трохи не плакав...

— Ого-го, дивись ти на Хому!.. Не похоже це на вас...

— Від того наказу повіяло на мене таким величним духом, що серце завмирало... Таке почуття було у мене, віра в людство, коли я підмайстром, в юнацтві перший раз запопав прокламацію, а на прокламації стояло, як девіз: „пролетарі всіх країн єднайтеся“... Ну, хай живе революція, хай живуть ті, що написали наказ черга перша...

Борейков випив чарку і взявся до борщу. Розмова точилась сама собою.

— Здорово написано, що й казати, вже я лікар і то відчув, як от і Хома, всю суть наказу... Оце — Революція, а не то революція, що замість „ваше благородіє“ стало „пане прапорщику“. Для салдата оце „височайший маніфест“...

Кудря ревнув:

— А для панів старшин мотузка, го-го-го...

Заславський затулив рота Кудрі:

— Не кажи гоп, поки не перескочиш...

— Правильно! Мотузка. Але дивлячись на яких офіцерів... У нас, приміром, є князь Голіцин, кадра, поміщик, багатій... Або прапорщик Капранов — купецький синок, і ще є й другі. Це тобі один розряд. Для нього я не пошкодую мотузки... Але є і офіцер, якого вкупі з запасними мобілізовано, і якого вкупі з ними одпустять на всі чотири сторони... Це другий розряд... Не забувайте, що...

— Спасибі вам, прапорщику Корчагин, хоч ви заступились за мене, сироту і одинця посеред вашого салдатського кодла...

Ці слова Заславського зустріли дружній веселий регіт. Із цього веселого сміху десь взялась і посеред халупи стала прехороша вродлива сестра-жалібниця і дзвінким дівочим голосом мовила:

— Добри-вечір, товариші-депутати... Від імени революційного Петрограда, його робітників і гарнізону, який став на бік робітництва, передаю низький поклон і братерський привіт...

Чи вийшло це випадково, чи підстроїв лікар, але ефект від появи сестри-жалібниці був надзвичайний: депутати розгублено-зацікавлено заглядали в гарненький ротик, що викидав таку музику слів, як „революційний Петроград, його робітники... низький поклон і братерський привіт“...

Справді, від таких слів, щирих, теплих, повних якоїсь вищої духовної сили та світла, починало труситись тіло і солодко завмирало серце. Не передали б депутати своїми словами, що творилось у них на серці, зате відчували, що там, в ньому, — празник, а не будні, не дивлячись на сьогоднішнє засідання. По черзі всі сердечно, гаряче стиснули руки сестрі...

— А тепер, Олено Михайлівно, просимо сідати до нашого гурту. Та розкажіть, що там у Петрограді.

— Я приїхала дізнатись, що тут у вас на фронті.

— Ви розкажіть, що у вас, а ми скажемо, що у нас...

— Добре, — посміхнулась сестра. — У нас, в столиці, революційна злива: із усіх революційних струмків набрались два стрижня: робітничий та буржуазний... Робітники з салдатами не хочуть війни, а буржуазія з Керенським хоче... А як у вас? Що думає фронт, ви — лицар шансів...

Депутати переглянулись. Кудря спитав:

— А що таке буржа?

Сестра чуть-чуть посміхнулась.

— Багачі: фабриканти, поміщики, банкири.

— Ага, ну, ми їх можемо...

— Стривай, Кудря, — зупинив його лікар.

Заславський дивився на сестру: йому вона була не до-вподоби з цією підкресленою простотою і несподіваним „нальотом“. Поручник сухо проказав:

— Нам трудно дати вам відповідь, що думає фронт, бо ми лише атоми цього фронту... Думка одиниць, не спаяних новою системою, не є думкою цілого...

— Який бо ви дипломат... Скрізь тільки й розмови, що про мир...

— Хто воює, той натурально сподівається на мир...

— А хіба ви хочете воювати? Всі затомлені, переранені... От у вас і рука на перев'язу...

— Ви про мене? Я особисто готовий підписати мир хоч зараз... А за фронт від Балтики до Чорного моря, певно, і сам Керенський нічого вам не скаже... Дозвольте попрощатися; повернетесь до Петрограду, перекажіть там, що ми — салдати, що нам потрібні накази, нові накази... До побачення...

Заславський, а за ним Корчагин і Кудря, попрощавшись вийшли з халупи. Борейков додав сестрі:

— ...Нові накази... Вроді наказу черга перша... Пам'ятайте.

Тихменьов сердечно обняв Хому і сказав:

— Тримайте звязок.

VI

Підготовані конячки бадьоро тупали додому... Селюки бігли за саньми, а депутати спали. Вогка весіння зоряна ніч вкрила землю і легкий морозець затягав льодком калюжі та сушив горби...

Недалеко від села, збоку маєтку, в якому містився штаб батальйона та офіцерське зібрання, почулась музика... Мелодійно-журливі звуки злітали на горби і поринали в темних придорожніх лісах.

— Пани гуляють...

— А, гуляють. Чом і не гулять? На те ж і божий празник, щоб погулять... А-но!...

Звуки вальса розбудили, нарешті, депутатів. Приємно - радісно було проснутися в саях, проти зоряного неба. По жилах гуляла бадьорість, сила просилась до дії... І з одного боку — революція, а з другого боку — німці...

Кудря першим виявив дію. На всю глотку він кахикнув, як кахикають в українських селах по ночах парубки, гукнув:

— Кахи, чорнява! Чи чуєш? Хай живе революція... Гу-гу-гу...

Через лісок і сад вигук вскочив до панського будинку, — як раз в одчинене вікно зали, в котрій танцювали полонез. Цілком по зразку мирного часу, тридцять - сорок пар, офіцери з дамами, сплітались — розплітались в чудернацьких фігурах полонеза.

Дама прапорщика Капранова притулила руку до серця і з жахом глянула у вікно... Їй почувся зловіщий вигук — вона боїться...

— Мені здається, — мовила дама до офіцера, — що це наш останній бал... Таке передчуття...

— Облиште ваші журні думки: із певного джерела, по секрету, кажу лише вам, що його величність не зріклись трону... Ага, до речі, от приїхали собачі депутати, про котрих я вам казав... Ходіте, послухаємо, що вони кажуть.

В маленькій вітальні, де грали в карти, поручник Заславський на чолі всіх депутатів, робив доклад полковникові Тер-Осип'янцю. Прибувших оточила юрба місцевих і наїжджих красунь, офіцерів, зем-гусарів...

Я знав, що так буде, — сказав полковник, ясно задоволений докладом. — Я вас більше не затримую, а завтра присяга батальйона тимчасовому уряду. Сподіваюсь, що товариші-депутати будуть на своїх місцях і покажуть зразок військової дисципліни...

Полковник кивнув на прощання. Заграла музика па-д-еспань. Під його такти вийшли з будинку салдати-депутати... Заславський одним підійшов до буфета, випив чарку горілки... Навколо юрились пари, офіцери явно не помічали свого обранця, а дами розглядали його з певною цікавістю, пирскали од сміху в віяла і тихо на вуха своїм кавалерам казали:

— Справді, собачий депутат... хи-хи-хи.

Поодинокі фрази мимохіть долітали до слуху поручника, а „собачий депутат“ чувся йому в кожному слові, яке торкалось вуха... Почуваючи, що у нього на душі закипає лютість проти всіх оцих ситих годованих скотів, які навіть під натиском революції не хочуть чути про гасла волі, братерства, — Заславський вийшов із будинку...

На небі ще ясніші зорі. Ущух вітер, із землі струмками йде сивий туман... Рот жадібно хапає свіже повітря і тільки-тільки дає про себе знати рана. В голові — рій думок, але ні одної сталої: що собою являє депутат, його права, його обов'язки, його функції?.. Чи це — голос і воля салдат, чи це попихач для штабів... Де та верховна сила, яка санкціонує його дію?!

Поручник намагався вирішити для себе ці питання, але вони були нерозрешимі відсутністю прямої відповіді: скінчилась революція, чи тільки ще почалась.

Йдучи селом додому, Заславський зауважив, що, не дивлячись на пізній час, на селі попадались гренадери: одинці й групами... А коло воріт одного двору завзято гув бубон і пищала скрипка: гуготіла земля. В повній пітьмі кажанами здіймались вгору поли салдатських шинелей та дівочих спідниць... Але враз лопнула струна — музики стали, зупинились і танцюристи; в зоряний простір неба понеслись другі згуки, із хати з позапінаними вікнами... Завзято, гаряче, несамовито, хрипло затомлено ревів бас Корчагіна:

— „...чести не отдавать; як він тобі скаже „ти“ і ти йому „ти“; виконувать накази тільки наші, а на їхні не звертай уваги... А як я дам тобі по морді, бий мене по морді... Ми їм покажемо собачих депутатів...“

VII

Денщик - Іванька перев'язав поручникові фістулу й уклав його спати. І от сниться Заславському:

Прийшов до нього великий знавець варити „бражку“¹⁾, денщик прапорщика Капранова, і каже:

— Мій барин прохають вас, ваше ви кокоблагородіє, на чай. Наварили шість відер. Всі пани офіцери зійшлись, вас одного бракує...

Що ж, випити хмільної браги в нудний зимовий вечір та поспівати пісень, куди як розважливо після чергової окопної варті... Гайда.

Повна хата гостей; кружляє кухоль неутомно; боги і цар - батюшка куняють, дивлячись, як забавляється славне христолюбиве воїнство... А морди ж у „воїнства“ п'яно-осоловілі, дикі... А кухоль кружляє неутомно, йому до такту тягнуть нудну пісню: „Зажигай-ка ты, мать, лампаду—скоро-скоро я умру, белый свет я покидаю"... Хтось тягне: „...по улице пыль подымая проходил полк гусар-усачей“.

І було чорно-темно і важко в голові, в череві... в повітрі. Певно так відчуває себе первобутний звір, коли налопається до сходу... А Капранов затяг: „Боже царя храни...“ Гості підтримали хазяїна і цілком по церковному проспівали гімна. Кухоль знов почав кружляти... Тоді Заславський підводиться до портрета його величності і плює йому прямо у самісінький ніс... Добре плює, бо од бражки слини набилося повний рот...

Як не вскочить же Капранов, та як не хапне його за поранену руку, як не заверещить, а гості, як дикі кабани, роззявили свої чорно-смердючі пащі...

— Товаришу Заславський, ваше благородіє... пане поручнику, прокиньтесь...

Поручник схопився.

— Тривога? Пожежа?

— Нікак нет...

¹⁾ Хмільне питво із цукру, узвару то що.

Перед поручником стояв його деньщик - Іванька з штаньми і чобітьми в руках, а за Іванькою — Борейков, Кудря і чорна стінка салдатських постатів. У всіх були рушниці в руках, підсумки для набоїв були одстьобнуті — бляшані обойми бойових набоїв тускло відбивали світло тоненького недогарка. Знадвору було чути тупотіння ніг, а під самісінькими вікнами нетерпляче покашлювали...

— Що трапилось?

Борейков виступив до Іваньки. Блідо-чорний, з очима, які не бачать перед собою, а дивляться в якусь злу небезпеку, — Борейков прошептав:

— У прапорщика Капранова в халупі офіцерська сходка піячить, співають „Боже царя храни“ і гукають „хай живе государ імператор“...

— Ну й хай гукають, чорт їх забори: воля ж слова, союзів...

— На стінці висить портрет царя...

— Ну й хай висить...

— Нікак нет, — сказав Борейков, механічно гупнувши прикладом своєї рушниці об підлогу, — цього ми не допустимо...

— Не допустимо, — загули чорні ряди ззаду.

Поручник одяг штани, закурив цигарку, накинув китель... Обдумував становище.

— Діло безсумлінне, ваше високоблагородіє, — сказав Кудря, — дозвольте їх переколоти...

— Дозвольте переколоти, — відгукнулись чорні ряди.

— От що, хлопці, — сказав Заславський, присідаючи на табуретці, — зараз це зробити не можна...

— Можна! — ревно Кудря. — Як жаб можна...

— Можна, — закричали ззаду, — ходім без нього... Чорт з ним! Він така ж шкура, як і вони... Ходім.

— Ані з місця! — ревно і поручик, витягаючи із кобури здоровою рукою нагана.

— Раніш підніміть мене на багнети, а потім робіть, що знаєте... Я — голова салдатських депутатів, наказую вам негайно розійтись по халупах, розрядити рушниці, здати бойові набої...

— Нікак нет... — тупо-уперто гули задні.

— Мовчать...

— Добра воля слова, — ядовито скривився Кудря, — офіцери „боже царя храни“ співають, а нам і язиком повернути не можна...

— Бо за дурною головою язик дурниці плеше...

— А хто винуватий, що вона дурна? Ви ж винуваті!..

— Правильно... Е, к бісу цю балаканину. Хома, веди нас...

Борейков не рухнувся.

— Найдіть вихід, — прошепотів він до поручника, з нотками благання і одчаю в голосі, — батальйон всю ніч читав наказ номер перший, озвірів, а тут — донесення про офіцерську сходку...

— Я вже сказав; розійтись...

— Люди не послухаються.

— Хай чинять на свою відповідальність... Я з божевільними не хочу мати діла. Що це? Посеред ночі з бойовими набоями, батальйон в 600 багнетів переколе десяток п'яних офіцерів... Це безглуздя, кому це потрібно?.. Ну, думайте самі. Так революція не робиться...

— А як-же? А як-же?!

Зав'язалася між поручником і темними постатями суперечна розмова. І наскільки у салдат прискавав гнів і жага дії, настільки поручник поливав їх холодною водою тверезого розуму, а найголовнішим аргументом було слово „відповідальність“. Перед кожним салдатом вона викликала ряд подій: арешт, суд, каторга, а може...

Недогарок свічки обпалював пучки Іванці. Денщик притулив його на ногу, показуючи, що зараз світлу кінець... Протискуючись в юрбі, з'явився Корчагин і, як розвідчик, що виконав доручення, одрапортував:

— Вже вся сволоч розійшлась...

— Завтра вранці прошу всіх товаришів-депутатів до мене на нараду, а зараз ведіть своїх людей спати... На добраніч.

— Покорно благодарим! — повільно загули ряди, командуючи собі в дорогу:

— Кроком руш...

VIII

Наказом по батальйону присяга тимчасому урядові призначалась на 9 год. ранку, місцем збору — майданчик коло каплиці...

Рівно о дев'ятій, полковник Тер-Осип'янц, з неодмінним дубчиком в руках, в супроводі вартового офіцера, стояв посеред порожнього майданчика вкритого калюжками. Аналой з хрестом і євангелію стояв посеред калюж, а коло аналою тупав отець Микита...

Трапилась надзвичайна подія: невиконання наказу в зоні дієвої армії, а невиконання тягне сувору кару. Але хто винуватий? Чи невідомі сочинителі наказу черга перша, чи офіцери, які п'ячили всю ніч, чи салдати, які відмовились присягати...

Становище було темне. Треба було діяти, — але діяти так, наче танцюєш лезгинку з кінжалами...

— Ходім шукати винуватих.

Полковник і вартовий офіцер не встигли обійти першу з краю халупу, як назустріч показала група офіцерів, а за ними невелика, на сотню людей, юрба салдатів. Ішли не по полках, як це належало б, а цілковитою зграєю, понуро, з похиленими головами. Так ідуть розбиті полки або дезертири... Старший з офіцерів в'яло скомандував „смирно, панове старшина“...

Тер-Осип'янц наче нічого не бачив і не розумів, а підпуситивши перші шеренги гренадер бадьоро привітав їх традиційним „здорово молодці“. Мертва мовчанка в відповідь здавила полковника і старшину.

Дубчик в руках полковника танцював... Невеличкі очі-маслинки горіли вугіллям.

— Офіцери майже всі на місцях, а грендерів нема і половини— сказав вартовий офіцер.

— Не бачу я і поручника Заславського з депутатами...

— Так точно, їх нема.

— Ходім до нього.

По селу вештались поодинокі гренадери... Побачивши батальйонного, вони негайно ховались по дворах. А коли нікуди було утрястись, ставали задом, мов щось робили і були так своєю роботою захоплені, що навіть не чули, як дзеленчать полковникові остроги.

— Ей, ти, ходи сюди... — махнув дубчиком полковник.

Гренадер підвів голову, злобно-хмуро глянув і, не кажучи ані слова, поніс у хату оберемок дров...

Через кілька хат попався другий салдат в шинелі на опашку, без картуза і традиційного пояска. Він порівнявся з полковником, несміло зиркнув на нього і... уступив дорогу.

— Стій!

Салдат став, дивлячись в землю. По засмальцovanому коміру розхристаної гімнастюрки лізли дві здоровенні чорні воші. Тер-Осип'янець дубчиком скинув одну вошу. Салдат злобно підняв вії...

— Давно не бачив таких вошей, далєбі не бачив, — мовив полковник, скидаючи і другу.

Салдат почервонів, злобний вираз в очах зник, винувата посмішка пробігла по суворому обличчі...

— А чом це ти на присягу не пішов?

— Не можу знати... Депутати казали, що не треба присягати...

— Хто казав?

— Не можу знати.

— Ти ж кажеш депутати.

— Так точно.

— А хто.

— Не можу знати. Казали...

— Іди в свою сотню і скажи, що командир батальйона наказав усім гренадерам, які не вийшли на присягу, негайно з'явитись із своїм депутатом.

Салдат „по статуту“ повернувся і майже побіг виконувати наказ...

Іванька-деньщик забачив батальйонного і вскочив до халупи. Захекавшись сказав;

— Батальйонний ходить. Наче до нас прямує...

Депутати переглянулись: Кудря на Корчагіна, Борейков на Заславського. Що робить? Що казати? Н-да, батальйонний сюди прямує... Як з ним поводитись? Чи знає він про нічну подію. Напевне, знає...

Може просто сховатись—і усе... Ні, просто сказати: „пане полковнику; ви своє одпанували, наказ черга перша поклав нові підвалини для стосунків між начальником і підвладним. Волю салдат виявляють депутати, а значить їм належить право командування і розпорядку... На цій підставі і на підставі волі совісти і віри, ми, депутати, не визнаємо присяги“...

Ранком у Заславського зійшлися депутати. Тричи ставив самовар Іванька,— а вони все балакали, балакали і балакали. Чим більш балакали, тим більш питань вставало: питання про те, що таке аграрна революція і пролетаріят — сплітались з карним військовим кодексом; справа про те, чи будуть офіцери мати надалі денщиків, плуталась з депутатом Державної Думи Пуришкевичем... Питання, ясні для поручника, були чорною магією для Кудрі, а те, що почував Кудря, здавалось поручникові дикунством... Карчагин уже цілком і безповоротно розмежував панські і царські землі, наплювавши на справи „всяких фабричних“, котрих одстоював Борейков і еднав у таку кумедну купу, що в нього виходило щось прибізно таке: німець — брат, а не ворог, а Родзянко, голова Думи або і сам Керенський — вороги.

А коли забалакали про фронт, то тут наче лагідніше пішло: один Кудря готовився воювати, а поручник, Карчагин та Борейков ладні були на мир...

Але ж все це балаканина — товчіння води в ступі... А треба на чомусь спинитися, щоб не ходити на налігачеві, як от було на першому дивізійному зібранні аби твердо знати, що робити, коли... салдати хапаються за рушніці і вимагають:

— Командуй, розтуди твою, а то...

Тричи ставив самовар Іванька, але депутати тільки-тільки розбалакались, наче на чомусь зупинилися. Поручник із Борейковим стояли за „більшовиків“, а Карчагин та Кудря — за соціалістів-революціонерів. Ще Кудря додав, що він визнає тільки українських соціалістів...

Врешті, депутати до чогось би добалакались, як вскочив тут до халупи Іванька.

Тер-Осип'янець, відпустивши вартового старшину, ступив до халупи. Подав руку Заславському, кивнув головою до решти. Присів на лаву, розставив ноги і ляснувши дубчиком по халявах, сказав з типовим кавказьким акцентом:

— Поручнику Заславський, що ви думаєте про свою рану?

Всякого запитання ждав від батальйонного поручник, але такого не сподівався: це був далекий, глибокий стратегічний обхід супротивника... Заславський насторожився.

— Фістула не затягається і не може в цих умовах затягтись.

— Так, значить треба лікуватись... лікуватись, а я маю наказ відрядити вас до позиції, на підставі телефонограми командира полку. Подумайте, поручнику, подайте рапорт про нездоров'я, я нічого не маю...

— А мое депутатство?

— Це — дурниця. Нового депутата оберуть... Ага, згадав: тов. Борейков, вітаю вас з нагородою: Височайшим наказом ви проізовані в прапорщики за діло під Любліном 1914 року і нагороджені Георгієм... Завтра об цім буде в приказі по батальйону... Вітаю.

Полковник встав і простяг руку Борейкову.

Заславський, Карчагин і Кудря з свого боку привітали товариша... Борейков розчервонівся, як дівка під вінцем, але сказав:

— Хіба тепер височайші накази дійсні?

— Без сумніву, — що до бойових заслуг; і взагалі невідомо, як підуть події. Я вчора читав наказ черга перша і одночасно одержав телеграму з Москви, що вже призначено нового главковерха... Напевне вже почалась перегрупировка війська на фронті...

Тер - Осип'янець раптом встав.

— А чому це ви не пішли на присягу?

Депутати почували себе, як школярі перед дорослим, що спіймав їх на якомусь негарному вчинкові... Страшна механічно-сліпа сила військової влади, жартуючи, лякала дубчиком по халявах; для цієї сили здавалось, не було супротивної сили: революція для неї ніщо, всякі накази — тільки шептання бунтарів, про яке згадують між іншим...

Треба було скидати з плеч цю фізичну і моральну залежність, бо вона хватала за горло і паралізувала волю оцією ненависною опікою про здоров'я, чи дражнила прапорщицькими погонами вошивого гренадера...

Заславський зрозумів „стратегію“ Тер-Осип'янца і цей „обхід“. Майже з ненавистю дивлячись на цього хитро-лукавого носатого, присадкуватого дідка, забуваючи про все, він різко крикнув:

— А на чорта нам ця комедія?!

Цією фразою поручник сказав полковникові все: що наказ черга перша привезли депутати, що з їх відома батальйон не вийшов на присягу, що... ходом самих подій депутати сапдатські і командування стали насупротив як вороги, які мусять битися за першенство.

Палахкотіли очі у поручника, тремтіла прострелена рука. Борейков стояв блідий і хмуро розглядав полковникові сиві виски. Корчагин додав:

— Правильно, на чорта вона?

Кудря мугикнув:

— І з присягою нашу кров продавали...

Тер-Осип'янець ударив дубчиком об стіл — різко, владно, захопив повітря на повні груди, щоб сказати...

Але раптом в халупу влетіли і цілком її полонили згуки військового марша, а повз вікон з'явилися вершники, видно штаб, за ним музика; штандарт і безконечні лави донського козачого війська...

Басували ситі коні, списи з прапирцями погойдувались, як на параді, а вершники — червонопикі, руді козаки, з патлатими, рудими кучерями, що виривались із-під козирків, на всю глотку виспівували: „Тихий Дон, тихий Дон, краса полей, ты вспоил - вскормил парня молодого, козаченька удалого“...

Лави, сунули, сунули й сунули... Гула земля і тряслись віконниці...

З любов'ю та гордістю дивився Тер-Осип'янець на козаків і застиг у милуванні...

Поручник Заславський згадав... Такі ж червонопикі морди, списи з прапорцями на Казанській площі у Петербурзі. Він — студент жовторотий, а над ним озвіріла, слинява, руда пика, з нагаєм в руках, і хлеще

хлеще той нагай, розсікаючи пальто, піджак, жілетку, сорочку, і вплетеним дротом розсікає тіло...

А потім... Трохи тюрми, трохи заслання, а далі служба, от війна, от революція... І знов ці прокляті козаки... такі ж дикі, як і на Казанській площі...

... Так за царя, за Русь, за веру,
Мы грянем дружное у - ра, - ура - ура —
За батюшку царя,
За матушку царицу,
І синка богатыря“ ...

Кудря з захопленням качав головою і спостерігав полковника; Корчагин лявся про себе... Борейков стояв, як загіпнотизований... І він мав згадку:

Широкі фабричні двори мануфактури Вікули Морозова трясуться, як оці вікониці, від атаки козаків на юрбу робітників... Змах шабель, зойк порубаних і свист нагайок, гик „лави“ — несамовитий, такий дикий, що волосся від жаху схоплюється на голові, а на спині гусячі пупирці скакують...

Десь в ямі для сміття пересидів козацьку атаку Борейков... Потім трохи тюрми, а далі служба... От війна — він воює, стає навіть героєм, чує про „славного козака Кузьму Крючкова“, що одинцем порубав вісім ворожих кавалеристів...

І от „воля“... І знов — козаки...

Якесь зачароване коло: яким чином він був „другом“ цих козаків підчас війни, коли вони, ось вони, під вікнами, помахують нагайками і славлять обезславленого царя... Дике коло.

Проторохтіли кулеметні возки — в хаті можна було балакати. Тер-Осип'янц підняв дубчик:

— Негайно марш на присягу і ведіть тих дурнів, що вас слухають...

IX

До 1 травня 1917 року на фронті гренадерської дивізії нічого особливого не трапилось. Як торік і позаторік зранку в наш тил летіли німецькі „тавбе“, на далеких горбах далеких позицій можна було спостерігати купи німців на сонцегріях... День проходив мляво, сонно.

Але була новина. Прапорщик Борейков, приймаючи ділянку, зауважив, що в його сотні ледве чи набереться півсотні гранатників, а за статутом їх має бути до 200. І ця півсотня людей зустріла його байдуже, не вважаючи на те, що між гренадерами було кілька, з якими він почав війну. Люди тинялися по окопах, як мухи восени; в'ялі, сонні, але похмуролюті. На весь сотенний участок виставляли одного вартового і той удень робив із лозняка дудочки і патерички, а вночі спав тут же в ямці, скинувши чоботи і заснувши ноги в нагріту пічурку.

В інших ділянках було теж саме. Окопи з решткою салдатів являли собою якийсь чудернацький світ, що стояв між двох сил — німецьких шанців і нашого тилу. До перших гренадери ставилися майже байдуже, наперед порішивши здаватись без бою, а на тил дивились косо, недовірливо... Майже в кожній землянці можна було здібати десятки політичних програм, відозв до „христорубивого воїнства“ від якоїсь святої лаври і навіть від одного відомого письменника... Салдати їх не читали, бо були здебільшого неписьменні, але охоче зберігали за халявами, як підходящий папір до махорки.

Намагався Борейков розговоритись із своїми хлопцями, — косо недовірливо дивились, посміхаючись. Один буркнув:

— Не мороч голови, Хома. Ми знаємо, що до нас не наблизить і од нас не втече... А тобі нашили золоті палети — носи на здоров'я: твоєму щастю ми не вороги, знаємо тебе з 14 року...

Буркнув і одійшов у бік. Друга драна шинеля зневажливо додала:

— Що з вами балакати і про що питати? Всі ви брехуни: кожний на свій млин воду гребе... Я хоч складами, а перечитав чотирнадцять програм усіх партій — ані біса путнього в програмі... Всі кажуть буде і те, і те... загрибайте, хлопці, жар, а ми руки погріємо... Чорта з два! Ми не дурні... А коли ти не брехун, — роби! і як ти робитимеш — ми побачимо, а побачивши, може і на твоє почнемо думати, і до тебе пристанемо...

Ще знайшовся один, який спитав:

— А хто такий отой письменник і чого він не пішов в окопи, як війна бахкотіла, а тепер, коли може й мир ось-ось — верещить: воюйте до побідного кінця, будьте слухняні, — а не то я матиму про вас негарну думку... Ах... твоїй матері! Він матиме про мене негарну думку. А я про нього мушу мати добру, ха-ха-ха...

Сонце мляво тяглося безхмарним небом, у небесних просторах тамтут пролітали пташинячі зграї, на сонцегріях щетиною пробивалась радісно-тріпотна травичка; „тавбе“ повертались назад; в темряві весняного вечора торохтіли кухні з вечерею і млиста ніч, з синім туманом над болотами річки Шари, кликала зорі на досвітки.

Як звичайно, Хома сидів у землянці біля польового телефона, як звичайно, коптів поганій каганець... Ще минув один день жахливої порожнечі і задушливої бездіяльності... А тим часом таке почуття, як у майстра, що пустив варстат і він по дурному торохкотить, і майстер чогось крутиться, щось вишукує, щоб усадити в голодні зуби верстатові, і не знаходить...

— Вечеряти будете? — спитав кашовар, стоячи на порозі землянки.

— Ні... що там у вас чути?

— Кажуть, що продуктів нема, чечевицю наче б то привезли...

— А ще що?

— Більш нічого... Дозвольте йти...

— Іди...

Кашовар зник у чорній пащі дверей. Борейков потушив каганчика і вийшов на двір...

Із за горба долетіла сварка салдатів біля похідної кухні: наче казанками бились; з німецької сторони сунув білий туман... Над головою чорно-синє зоряне небо. І мертва тиша, як у зачарованому колі... Казанки, видно, помирились і туман став, наче розглядав, як вартовий салдат укладається спати в пічурці...

А варстат торохтить, торохтить. У Петрограді, в Москві, в Києві, на мануфактурах Морозових, напевне, не сидять отак склавши руки каменем. Але про що там торохтять?

От на цьому саме місці, де він стоїть зараз, стояв французький соціяліст Альберт Тома¹⁾ і задумливо оглядав такий же сивий туман над річкою і болотами, як і зараз. Навколо Тома — штабна і не штабна старшина, командир полку французькою мовою запевняв Тома, що звідді руська армія не ступить ні кроку назад, а навпаки семимильними кроками рушить на боші. Що це буде так, — тому свідок ця зимова місячна ніч, окутана туманом, і чесне слово його, полковника, з його хоробрим полком. Тома палко тиснув руку полковникові, мовчки пройшов біля салдатських землянок і, певне, не звернув би уваги, та довелось: він спіткнувся об ноги якогось гренадера, що жив і воював на цім світі, маючи притулок тільки для голови, а для ніг доводилося позичати простору в шанцях...

Спіткнувся француз, салдат прибрав ноги, і ніколи в світі не побачиться соціяліст Альберт Тома з гренадером, що об ноги його спіткнувся, бо соціяліста цікавив полковник, а не салдат; соціяліст цікавився боездатністю ділянок, а не душевним станом салдата...

А салдат з роду не чув про соціялістів.

Але цей соціяліст Тома певне захопився війною так, як і колишній фабричний, тепер прапорщик Хома Борейков — захопився так, що навіть не помічав, як бився пліч-о-пліч з козаками, що рубали на широкому дворі Морозівської мануфактури страйкарів 1905 року...

Але варстат революції пущено, він голосно торохтить, — от-от паси ляпнуть додолу... Що робити? З чого почати? До кого звернутись, з ким порадитись? Майже одночасно брентить в душі давнє гасло: „пролетарі всіх країн, єднайтеся“ — і кипить якась скажена отрута...

Охоплений думками, Борейков механічно переступив через шанці, довго одчіплював штани, захоплені дротом, нарешті зупинився. Під ногами чавкало грузьке болото.

Куди це він?

Цікаво, як сказати по німецькому: „Геть війну, хай живе Революція“.

— Ну і чого ти, бісова кров, лазиш болотами? Іди сюди, а то стрілятиму...

Із пічурки встала постать з рушницею в руках.

— Хома?..

— Я.

¹⁾ Тома, яко представник французького уряду, об'їздив позиції рус. армії, на початку революції, щоб упевнитися в боездатності „східнього фронту“.

— Чого тиняєшся, як неприкаяний?

— Мені пригадалися бої на Бзурі... Були такі ж гарні весінні ночі, гула артилерія, а ми з тобою...

— Ні, будь ласка не згадуй... Як сам згадаю, то лаюсь... Дурні ми, як бараболі. Лежу собі в пічурці, а голова по світах ходить і до одного присуду веде: дурні ми, як бараболі: чотири роки бились за царя, а воно виходить на дурне, а тепер і сам чорт не розбере, в який бік плийти. От ти знаєш?

— Знаю.

— Ой, брешеш, Хомо, хоч і благородієм став...

— Далєбі, знаю.

— Скажи...

— Не скажу зараз, а скажу не тільки тобі, а й всім, як змінимось з позиції. Коли це нам зміняться?

— Та, мабуть, через тиждень. За день до першого травня...

— От після зміни...

— Брешеш.

— Багато я тобі набрехав за чотири роки?

— Тоді ж ти був мугир, а тепер „ваш-бродь“, „пан прапорщик“.

— Я в пани пошився, постоли обувши, мої гультики не кращі за твої.

Вартовий глянув на свої чорнючі гультики, які тільки на рубцях біліли, і з якимсь задоволенням ляснув себе лівою долонею по сухому заду...

— Бойові!.. дьогтем, як у чумаків, мазані: ні однієї воші, а як дурна якась вскочить, то повіриш, бонбою вилітає... Ще п'ять років можу воювати...

— За кого? — тихо спитав Хома.

— Не знаю... — ще тихше одповів вартовий.

— А щоб землю тобі дарма дали, — воював би?

— Це про соціялістів - революціонерів. Брешуть, сучі сини... Ніколи в світі не дадуть...

— Як би ми, скажемо, взяли гору, тоді б...

— Чорта лисого візьмеш: в Замір'ї¹⁾ стоїть дика дивізія, так, кажуть, вона переловила всіх дезертирів, які тікали з фронту, і... показали волю і землю...

— За кого ж тоді воювати?

— А ти ж знаєш... і нам розкажеш... Та гляди ж, Хомо, брєши, щоб всім чортам у пупі крутило... Та вдруге, як тобі треба погуляти, то попереджай хлопців, а то можуть підстрелити, як от убили вчора чи позавчора в першому полку.

— Ну?

— Та вийшов отак от, як ти, за дріт якийсь зауряд-прапорщик і пошвендяв собі... В бік німця. Вартовий за ним, одпустив його кроків на

¹⁾ Містечко на Мінщині, в тилу Західнього фронту.

двісті, та як бабахне у спину — вивернуло бідоласі й груди, і черево, і очі на лоб вискочили...

— За віщо ти його? — питають вартового.

— За те, каже, що як був я кашоваром, він, „крупа погана“¹⁾, морду мені бив.

— А прізвища убитого не казали?

— Казали, та я забув... Ото, і ти бережись — на лобі тобі не написано, які ти гультики носиш, а погони всякому видно.

Борейков попрощався і нашвидку попрямував до своєї землянки...

Польовий телефон гугикав у темряві. Борейков попробував викликати перший полк. Довга, нудна мовчанка; викликав резерв, дзвонив по лінії — нічого не відповідають, а телефон гугикає час від часу — значить лінія працює, десь говорять...

Хома був певний, що убито Корчагина, але хотів про це почути ще від когось, щоб не сумніватися... То варстат революції пущено і він сам уже рве паси...

Телефон загрозово пискнув раз, другий, третій...

— А, здоров, Кудря! Що тобі треба? Скільки у мене українців? Не знаю. Що? Формуєш українські частини? Як, як?.. Кажеш, що будуть битися з німцями, як тигри... Так, так... Хай живе вільна Україна! До речі, ти не чув, кого убито в першому полку?

— В першому не знаю, а в третьому убито двох... Присилай відомості завтра зранку... Та скажи, у тебе прізвище цілком українське... і ім'я українське: „Хома п'яний у млині“... Ти з українців?..

— Та, певно, не без гріха, але я... не можу українізуватись, щоб тигром битись з німцями...

— Нам таких не треба... Нам тигрів треба... Який там чорт перебиває?

Голос Кудрі зник, а замість нього почувся знайомий тенорок:

— Не чорт, а вартовий лікар штабу дивізії Тихменьов.

— А, добрий вечір, докторе... Ні, ще нас не повбивали, а як у вас? Що? Готуються в наступ, ха-ха-ха... Ось почуємо, що скажуть салдати першого травня. Я не сумніваюсь, що правильно. На мене напав одчай... Революція ж іде, а ми сидимо, склавши руки... або присягаємо тимчасовому урядові під спів козацький: „так за царя, за Русь, за веру“, ха-ха-ха...

— А я оце розмовляв з Кудрею про українізацію полків. Як ви дивитесь на цю справу? Ага, розумію... Так. А кого убили в першому полку?

Телефон мугикнув і odmовився працювати.

X

Якраз на тім шпиліку, на самому горбочку, звідки його імператорська величність недавно оглядала німецьку лінію, а французький представник соціаліст Альберт Тома, навіть похвалив цей „ключ“ до майбутніх весінніх та

¹⁾ Образлива лайка фельдфебелів, унтер-офіцерів.

літніх операцій проти бошів, — на цім горбочку першого травня 1917 року було невидане, нечуване в історії всесвітніх війн видовисько: на шпильку стояла трибуна, а навколо трибуни, вкриваючи шпиль, юрбилися тисячі салдатів із сотнями червоних прапорів... Грала без перерви музика і під її згуки звідусіль підходили нові частини: йшли українці з портретом Тараса Шевченка, завітчаним жовто-блакитними стрічками; за українцями з зеленими прапорами тяглися татари, чуваші; за ними — грузини, башкири...

Безхмарне чисте небо, палке вже сонце і сосновий віковий ліс, що дмухав на шпильку сосновим своїм подихом; поголені салдати в чистеньких гимнастюрках, кавалери з хрестами на грудях, офіцери — в золотих, а не захисних погонах, грім музики і шелест прапорів робили цей день нечуваним в історії.

Генерал Парський по-старечому, не поспішаючи, зійшов на трибуну, мимохить кинув оком у німецьку сторону — мовчазною блакитною смугою означились німецькі окопи — перевів око на море голів, прапорів... І оскільки спокійний був німецький бік, остільки буруном ходили над юрбою хвилі прапорів, що лопотіли од вітру. Оскільки там, за дротами, все було ясно, остільки було темно тут, в цих тисячах простосердечних гимнастюрках з простими салдатськими чи убого-золотими офіцерськими погонами... Трудно вирішити, що зараз страшніше: той бік, чи ця юрба, що з дитячим захопленням підняла очі на нього, свого корпусного командира...

— Бойові товариші, славні гренадери! Сьогодні великий день, історичний день: на полях бойових, в чотирьох верстах від ворога, ми святкуємо перше травня, традиційне свято трудящого люду... Вітаючи вас з цим днем, оголошую мітинг розпочатим. Хочу лише нагадати вам: доки ворог стоїть біля наших дверей, (генерал простяг руку в бік німецької лінії), доти наша воля, честь, слава Росії і всіх здобутків революції перебувають на вістрях багнетів. Тримайте ж міцніше рушницю в своїх руках... і хай живе революція!..

Генерал відчував, що сказав не те, що хотів, а сказане не вплинуло на салдатів, і вони, хоч і ретельно ляскали в долоні, але, як діти, що сподівались на гостинця і не одержали його, з затаєною надією підняли очі на нового оратора.

На трибуні стояв не генерал, а лише прапорщик і до того з одбитим, чи одкушеним кінчиком носа. Жовто-блакитний прапор, як рушник у свата, перетинав груди офіцера... Це було невидане, надзвичайно цікаве. Одкушений ніс нервово повів навколо, галантно розшаркався перед його високопревосходительством, корпусним та його превосходительством генералом Янушевським, і до їхнього почоту із полковників та старшини.

— Товариші! Триста років поневірялась наша Україна в царських кайданах: український селянин годував усю Росію, а сини його служили в царській армії. Що ж вони за це мали? Мали вони за це титул „хахла“ і були на становищі останньої скотини...

Оратор говорив промову по українському. Дві третини полків скла-
дались з українців, що зроду-віку не чули, щоб де небудь превселюдно
насмівся хтось промовляти „по нашому“... Слова „Україна“, „україн-
ський селянин“ обпалювали вуха, десь в нетрях душі заворушилися
якісь темні згадки про кривди, що зазнав нарід, чи окремі одиниці із
присутніх... Від слова „хахли“ якимось зніяковіли „неукраїнці“, а українці
запалено-викликаюче оглядались на сусідів: „спробуй, мовляв, сказати
тепер — і не зчуєшся, як голову одірву“...

А одкушений ніс уже „поклав на терези історії“ долю України і
розрахувавши, що на Україні „до-чорта панів, кацапів і жидів“, —
закликав до боротьби з ними, утворивши українську армію, але поки
суд та діло, тримайте хлопці міцніше рушницю в своїх руках, як висло-
вились його високопревосходительство... А тепер, хай живе вільна
Україна в спілці з вільними народами Росії, ур-р-ра!..

Генерал Парський гаряче подякував оратора за промову, начальник
дивізії, полковник Скабічев, Тер-Осип'янець, навіть князь Голіцин і всі
старшини стиснули йому руку...

Юрба сердечно кричала „ура“. А коли на трибуні з'явився Кудря,
перший салдат-оратор, шпиль загремів від оплесків і вигуків „сла-ва“
і „ура“...

— Оце свій брат, вже щось скаже таке...

Але виступав Кудря, виступали ще десятки ораторів і салдат, і
офіцерів, татари і грузини, руські і чуваші, — всі казали потрошку і щось
таке, наче воно й до діла... А були й такі, що йому колись привіщу-
вали на один бік сіно, а на другий солому — і командували „на сіно“,
„на солому“ і таким чином із обополка салдата робили, але й вони пер-
лись на трибуну... Звичайно, що такий оратор міг сказати? А коли ка-
зав, то всі аж покотом лягали...

Дійшло до того, що корпусний, сміючись, пішов собі до штабу,
сказавши: „розважайтесь, хлопці“, а офіцери подались хто-куди. А сал-
датам нікуди поспішати та й сонце ще високо і тепло так, що аж гімна-
стюрки порозстібували і просто величезною отарою залягли на шпилі,
повтикавши прапори в землю...

Отут то і почався настоящий перший май...

Раптом десь узявся швець із „нестроєвої“ сотні — п'яний, заріс
щетиною, як кабан дикий, воловим оком, як рогом коле. — Що, каже,
сучі сини, наслухались брехень і черева вигриваєте. А чи чули ви, що
таке перший май? Не чули? Так послухайте. Перший май — це пасха...
для робочого трудящого народу, а цей прапор чого червоний — знаєте?
Ні. А того він червоний, що кров'ю людською його офарбовано...

— А ви ж знаєте, що таке Паризька Комуна?!

— А ви ж чули, що таке рада салдатських депутатів?!

— А ви ж знаєте, що таке рада робітничих депутатів?!

— А чи ви чули, що таке влада селянських депутатів?!

— А ви знаєте, що багатії панують, а бідні бідують. На одного
пана тища мужиків робить?!

— А ви знаєте завіщо убито зауряд-прапорщика Корчагина? Зате убито, що знущався з салдат. А хіба сам Корчагин бив вас по мордах і примушував воювати і воші годувати?

— Сам...

— Не сам, а тищі, і гуляють собі і з маєм вас вітають і на німців у наступ вас поженуть...

— Ніколи в світі! — реве весь шпиль. — Геть війну!.. Ми не воюємо.

— Попросять, поставивши ззаду дику дивізію...

— Будемо битись не з німцями, а з дикою дивізією...

Отак почалося, а далі вже пішло... Прибув поручник Заславський прямо із шпиталю та лікар Тихменьов з „милосердною“ сестрою Оленою і Хома Борейков з „георгієм“, в новеньких погончиках... Та як порозсідалися на горбі, хто з ким, то й смеркло, а розмови все точилися й точилися...

Ніколи не думав ніхто, що у Хоми такий язик... Куди там корпусний... А головне все до діла: — перше діло — геть офіцерів, друге діло — вся земля мужикам без копійки викупу, робітникам — а сам Хома з фабричних — фабрики і заводи... Вісім годин праці... Але, — стривай, ще не все: геть всіх панів, а щоб мужик та фабричний на сонце дивились... Геть війну, а рушницю в руках тримай, щоб боронити раду салдатських та фабричних та мужицьких депутатів...

Може, по сто раз повторював Хома, як на „словесності“, що таке тернаціонал і чом не треба воювати з німцями, а бити своїх панів...

— Я, братуха, в той день, ніби університета скінчив, розвиднилось мені так, що трохи не перервався, коли на прощання кричав:

— Хай живуть більшовики!..

XI

Увесь травень і початок червня стояла суха вітряна погода: навіть болото по річці Шарі висохло — вже можна б і наступати... Але не було не тільки наступу, а й звичайної стрілянини. Якась жадлива нудота осіла на дротах і не пускала за них ні німців, ні салдат руської армії. День починався питанням: „а що сьогодні“, а сонце заходячи відповідало „те що і вчора“.

А в тилах, починаючи з обозу III розряду і кінчаючи Мінським штабом фронту, йшла інтенсивна підготовка до... оборони. Салдатський вираз „наступати не будемо, а боронитись готові“ став гаслом. І чим далі, тим гасло набирало „геройства“ і починало від імени армії вимагати наступу до „победного кінця“... Як аргументація до цього, по головних вулицях демонстрували козацькі полки, „батальйони смерти“, жіночі батальйони... На тротуарах тисячі дезертирів торгували насінням, цигарками та яблуками, і, поглядаючи на демонстрантів, криво посміхались у вус: „хай покуштують, наше діло сторона, ми нейтральні“...

— З Керенським дітей не хрестити і з більшовиками меду не пити.

— А може доведеться? — запитала сестра - жалібниця, купуючи яблука.

— Де там доведеться! Всю ніч їх гнали — повнісінька тюрма. І ще женуть. От дивіться...

— Дайте цигарок!

Молодий прапорщик в похідній формі, з револьвером і шаблею глянув на сестру - жалібницю лютим, пронизливим поглядом, але сестра була така гарна, що він не витримав — крутнув закручені бубликом вусики...

— Ви збіраєтесь з більшовиками меди розпивати?

— Хто знає, як повернеться колесо революції...

— Воно вже повернute: ми наступаємо, а зрадників пакуємо в тюрми... Дозвольте познайомитись: прапорщик другого гренадрського полку Капранов.

— Дуже приємно... Чом же ви не на позиції?

— А я пригнав до Мінського своїх більшовиків... От іде моя, з вашого дозволу, команда... Арештована в лісі, на сходці, де радились передатись німцям...

На головну вулицю, під збільшеним ескортом донських козаків (шашки на голо), ступили перші шеренги арештованих... Сестра ойкнула і зникла в юрбі... Дезертири - гендлярі засвистали і затюкали назустріч арештованим, а коли означились обличчя їх і попереду вони побачили молодого офіцера в погонах з георгієм, — дикий несамовитий вигук ревнув по вулиці:

— Зрадники! Зірвіть йому погони! Не годен хреста носити...

— Смерть зрадникам!.. Бити їх!..

Два тротуари живою стіною лізли на козацькі коні... Одна фігура в салдаській гімнастюрці підскочила до офіцера...

— Борейков! — здивовано сказала вона і одступила назад, завагавшись...

Так, Хома Борейков ішов без шапки, на чолі декількох сот салдат - більшовиків, захоплених уночі, але не на сходці, а в землянках, кого де запопали...

— Зірвати йому погони! — ревіла юрба. — Смерть зрадникам!..

Капранов зблід, одштовхнув фігуру і перерізав дорогу Борейкову:

— Зривай! — скомандував він голосно на всю вулицю...

Між козацьких коней юркнули сотні злісних людей із юрби й почали бити беззбройних арештованих. Фігура схопила Борейкова за плечі, враз одірвала погони і кинула їх високо вгору... На тротуарах загуло „ура“.

А колона вже звернула до тюремного замку, в порожні провулки... Начальник ескорту зупинився, щоб пропустити колону повз себе...

Більшовики йшли, як ідуть звичайно арештовані салдати: розхристані, одні в шинелях, інші в гімнастюрках, укритих білою курявою далекої дороги. Цікавими у них були лише обличчя: похмурі з задумливими, сумними очима... Наче йшли не люди, а самі суворі обличчя спокійно - байдужо маршували до тюрми під голими козацькими шаблями.

А передній з необірваним хрестом ішов і плакав... Судороги кривили йому енергійну фізіономію, — з великих чорних очей раз-у-раз спадали на брук великі сльози, одбивши в собі промінь сонця..

Справді, Хома Борейков плакав... за тою пахучою ніжністю, яку принесла революція в його серце і з якою він так обережно обмив на провесні георгієвську „золоту“ зброю поручника Заславського, закаляну необачною селянською кобилою.

ЛІТЕРАТУРНІ ПАРОДІЇ

Омелян Заратустра

(ВГЕН ПЛУЖНИК

* * *

Місто мале. На дзвінницю злізти...
(Рання осінь)

Сам я малий. На дзвінницю злізти
І то не можу... О, нерви бідні!
Хіба не такий я, як канцеляристи,
Що звідси їх видно.

Саме такий! Живу собі тихо,
Біля воріт насіння лузаю...
Десь там світ пожежею диха,
А я не чую й не знаю.

Не чую. Не знаю. Хіба мені треба?
Сам, як пластинка в хрипкім грамофоні я.
Аби самовар та окраєць неба...
... Міщанська сімфонія...

ІВАН ШЕВЧЕНКО

НА КРЕЙСЕРІ „ЛІТЕРАТУРА“

Лопата за лопатою
поповнимо мішки.
П'ять пудиків з додаточком,
не дуже ще й важкі...

Рядочок за рядочечком —
Уже і вірш новий...
Слова такі ворочаю
У власній голові!

Що слово — то п'ять пудиків
Не дуже ще й важке.
Оце моє заняттячко
Таке - раз - ой - таке!

Матрос в літературі я...
Чи ж буду адмірал?
Матльот моя літургія...
— Аврал!..